

Gehoorzame dochter of recalcitrante puber?

DE NEDERLANDSE RAAD VAN DE EUROPESE BEWEGING IN
TRANSNATIONAAL PERSPECTIEF (1948-57)

MASTERSCRIPTIE DAAN JONGEJAN, S4298799

DOCENT: BART ZWEGERS

Inhoudsopgave

Lijst van afkortingen	2
Inleiding	3
Hoofdstuk 1 De Europese gedachte, pressiegroepen en de JIC.....	7
Intellectuelen & Integratie	7
De eerste pro-Europese bewegingen & de Tweede Wereldoorlog	8
Naoorlogse pressiegroepen en supranationale netwerken.....	11
De voorloper van de Europese Beweging & Het Congres van Den Haag.....	11
Conclusie	14
Hoofdstuk 2 De EB.....	15
Structuur van de NREB en EB	15
Stromingen binnen de EB.....	16
Opvattingen van de EB	17
Strategieën en initiatieven van de EB	18
Conclusie: hoe succesvol was de EB?	21
Hoofdstuk 3 De NREB	24
Het ledenbestand	24
Opvattingen van de NREB	27
Activiteiten NREB.....	29
Lobby bij Staten-Generaal en regering.....	32
Conclusie	34
Conclusie	36
Hoe verhiel de NREB zich tot de EB en haar zusterorganisaties?	36
Reflectie op de wetenschappelijke literatuur	37
Bibliografie	39
Geraadpleegde literatuur	39
Geraadpleegde Bronnen	41
Kamerstukken.....	41
Krantenartikelen.....	41
Bronnen NREB	42

Lijst van afkortingen

AKU – Algemene Kunstzijde Unie

ARP – Antirevolutionaire Partij

BEF – Beweging der Europese Federalisten

CHU – Christelijk Historische Unie

CIME – Italiaanse Raad der Europese Beweging

EB – Europese Beweging

EDG – Europese Defensie Gemeenschap

EEG – Europese Economische Gemeenschap

EGKS – Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal

ELES – Economische Liga voor Europese Samenwerking

EPG – Europese Politieke Gemeenschap

EU – Europese Unie

EURATOM – Europese Gemeenschap voor Atoomenergie

HEK – Handelingen Eerste Kamer

HTK – Handelingen Tweede Kamer

JIC – *Joint International Committée of the Movements for European Union*

KVP – Katholieke Volkspartij

MFE – *Movimento Federalista Europeo*

MSEUE – *Mouvement Socialiste pour les Etats-Unis d'Europe*

NEI – *Nouvelles Equipes Internationales*

NREB – Nederlandse Raad der Europese Beweging

PEU – Paneuropese Unie

PvdA – Partij van de Arbeid

UEF – Unie van Europese Federalisten

UEM – *United European Movement*

VVD – Volkspartij voor Vrijheid en Democratie

Inleiding

De historiografie over Europese integratie was aanvankelijk idealistisch van aard. Deze school, die door de Nederlandse historicus Harryvan ook wel de 'Klassieke school' wordt genoemd, ging ervan uit dat de Europese integratie het gevolg was van een politiek idee. Europese eenwording werd door historici van deze school gezien als een onontkomelijk en heilzaam einddoel. Populair zijn in deze geschiedschrijving dan ook de 'grote mannen' die een aandeel hebben gehad in het integratieproces. Het is dan ook geen verrassing dat de 'Klassieke school' Jean Monnet als grote held zag. Als reactie op de traditionele opvatting werd een marxistische visie op het Europese integratieproces ontwikkeld. De marxistische school ging ervan uit dat integratie het gevolg was van de verwezenlijking van de belangen van het internationale kapitalisme. De integratie wordt hier niet als iets positiefs gezien, maar juist als een samenzwering die ten koste ging van de arbeidersklasse en derdewereldlanden.¹ Volgens de Britse economische historicus Alan Milward is Europese integratie echter niet het resultaat van Europees idealisme of economische krachten, maar van rationeel en nationaal eigenbelang. In zijn bekende studie *The European Rescue of the Nation State* (1992) betoogt hij dat regeringen van Europese landen kozen voor economische samenwerking om nationale verzorgingsstaten op te kunnen bouwen en hun eigen positie te versterken. Europese integratie vormde dus geen bedreiging voor de natiestaat, maar betekende juist zijn redding.² Deze laatste benadering gaat ervan uit dat de uitkomsten van Europese integratie het resultaat zijn van rationele afwegingen en motieven van nationale overheden. De Nederlandse historicus Robin de Bruin heeft kritiek op het werk van Milward. Volgens hem kijkt Milward in feite naar de uitkomsten van integratie en redeneert daar vervolgens een nationaal eigenbelang bij. Er wordt onvoldoende rekening gehouden met ongewenste bedoelingen en ideologische voorkeuren. Bovendien valt het streven naar politieke integratie in de jaren '50 en het enthousiasme voor dit project in die periode niet te verklaren vanuit Milwards argumentatie.³

In de bovengenoemde historiografie stond de formele kant van het integratieproces centraal. Formele actoren zoals nationale overheden en Europese instituties werden gezien als de bepalende krachten van de integratie, omdat zij degene zijn die verdragen ondertekenen en officiële besluiten nemen. Het is daarom, dat wetgeving en verdragen bestudeerd werden, om motivaties van actoren te achterhalen. De informele kant van het integratieproces is daardoor lange tijd onderbelicht gebleven. Informele politiek is echter zeer belangrijk, want een verdrag is vaak het resultaat van informeel contact dat aan de ondertekening voorafging. Zo komen nationale delegaties niet alleen samen op officiële fora om verdragen te tekenen, maar worden belangrijke onderhandelingen voor deze verdragen in een

¹ A.G. Harryvan, 'De historiografie van de Europese integratie, 1945-1985', in W.A.F. Camphuis en C.G.J. Wildeboer Schut (red.) *Europese eenwording in historisch perspectief. Factoren van integratie en desintegratie* (Zaltbommel 1991) 22-45, alhier 24-33.

² Robin de Bruin, *Elastisch Europa. De integratie van Europa en de Nederlandse politiek, 1945-1968* (Amsterdam 2014) 32-33.

³ De Bruin, *Elastisch Europa*, 40-41.

informele setting gedaan. Een ander voorbeeld dat het belang van informaliteit duidelijk maakt zijn leden van supranationale organisaties, die buiten hun bevoegdheden om handelen om hun eigen rol en het Europees beleid te veranderen. Ook informele actoren, zoals pressiegroepen, zijn door hun acties betrokken bij beleidsvorming.⁴

Vanaf de jaren '90 heeft de informele zijde van het Europese integratieproces meer aandacht gekregen van politicologen en historici. Vooral politicologen zijn druk bezig geweest met het ontwikkelen van verschillende definities, typologieën en categorieën. Historicus Lennaert van Heumen en politicoloog Mechthild Roos wijzen op drie beperkingen van dit onderzoek. Ten eerste hebben deze wetenschappers zich nog te veel beziggehouden met het besluitvormingsproces en daardoor staan de informele handelingen van Europese organisaties, lidstaten en lobbyisten centraal. Kleinere organisaties en actoren uit het maatschappelijk middenveld hebben nog weinig aandacht gekregen. Een tweede tekortkoming die Roos en van Heumen identificeren is dat politicologische theorieën en concepten slechts houdbaar zijn wanneer zij worden toegepast op contemporaine casussen. Veel aannames en beweringen gelden namelijk niet voor historische voorbeelden. Een derde beperking is dat politicologen vooral aandacht hebben voor de informaliteit in recent EU-beleid. Terwijl informaliteit al een grote rol speelt in eerdere fases van de Europese eenwording.⁵ Vooral in de jaren '40 en '50 toen de eerste Europese organisaties werden opgericht, en er dus niet of nauwelijks formele arena's bestonden, was informaliteit belangrijk. Ondanks deze kritiek hebben politicologen die onderzoek doen naar informaliteit een belangrijke bijdrage aan het Europese integratie onderzoek geleverd. Zij hebben namelijk laten zien dat besluiten het resultaat zijn van een complex samenspel tussen zowel formele als informele actoren die niet altijd binnen officiële structuren opereren.

Hoewel er dus het een en ander is aan te merken op het werk van politicologen die zich bezighouden met informaliteit in Europa, hebben historici zich nauwelijks aan dit onderwerp gewaagd. Wanneer ze dit wel doen laten ze zich inspireren door bestaande politicologische aanpakken. Een voorbeeld hiervan is de bundel *Transnational Networks in Regional Integration*, die geredigeerd is door Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht en Michael Gehler. Dit boek analyseert de rol die transnationale en politieke netwerken hebben gespeeld in het lange termijn proces van de Europese integratie in de periode 1945-83. De aanname is dat besluiten niet alleen op een centraal politiek niveau tot stand komen, maar ook decentraal met een rol voor zowel statelijke als niet-statale actoren. Deze aanname wordt ook gebruikt in deze scriptie. Overtuigend wordt aangetoond dat informele netwerken al een grote rol spelen vóór 1980 en dus helemaal geen nieuw fenomeen zijn, zoals politicologen vaak aannemen. Het boek biedt met een transnationaal perspectief een alternatief voor het nationale paradigma dat sinds Milward's *The Rescue of the Nationstate* (1992) centraal staat in het onderzoek naar Europese integratie.⁶ Zo beargumenteert Kaiser dat samenwerking tussen formele en informele christendemocratische netwerken een cruciale rol heeft gespeeld in de oprichting van de EGKS en de EEG.⁷

⁴ L. Heumen en M. Ross (red.), *The Informal Construction of Europe* (Padstow 2019) 3-4.

⁵ Heumen, *Informal Construction Europe*, 5-6.

⁶ W. Kaiser, B. Leucht en M. Gehler (red.), *Transnational Networks in Regional Integration. Governing Europe 1945-1983* (London 2010).

⁷ W. Kaiser, 'Informal Politics and the Creation of the European Community: Christian Democratic Networks in the Economic Integration of Europe' in: W. Kaiser, B. Leucht en M. Gehler (red.), *Transnational Networks in Regional Integration. Governing Europe 1945-1983* (London 2010) 85-107.

Informaliteit geniet dus steeds meer aandacht van wetenschappers die onderzoek doen naar Europese integratie, maar hoe wordt dit concept nu eigenlijk gedefinieerd? Volgens Roos en van Heumen is formaliteit een complex begrip, dat lastig is om eenduidig te definiëren. Om informaliteit te onderscheiden van formaliteit beginnen de auteurs met vast te stellen wat informaliteit niet is. Informaliteit wordt niet gereguleerd door verdragen, wetgeving of bindende overeenkomsten. Het is dus niet-bindend van aard. Toch zijn regels en conventies nooit helemaal afwezig. Om deel uit te kunnen maken van informele groepen is het vaak noodzakelijk dat deelnemers informele regels en conventies volgen.⁸ Daaraan kan nog worden toegevoegd dat deze deelnemers vaak leden zijn van formele organisaties, zoals een parlement of regering. Het is dus niet zo dat formeel en informeel volledig van elkaar te scheiden zijn.

Roos en Neuhold roepen in hun *research guide* op om onderzoek te doen naar informaliteit buiten formele structuren om. Ze geven daarbij het voorbeeld om te kijken naar Europese, nationale en transnationale netwerken, die een belangrijke - zij het informele - impact hebben gehad op het integratieproces, zoals de netwerken van universiteiten en de Europese Federalistische Beweging.⁹ De Nederlandse Raad der Europese Beweging (NREB) was als informele actor onderdeel van zo'n netwerk. De NREB werd opgericht in 1948 als pressiegroep die zich op verschillende manieren en niveaus inzette voor de stichting van een federaal Europa. De beweging opereerde allerm minst in een vacuüm en werd in Nederland omringd door talloze andere pressiegroepen die zich met hetzelfde doel bezighielden. Bovendien maakte de NREB, als dochterbeweging van de internationaal opererende Europese Beweging, onderdeel uit van een Europees netwerk. Dit netwerk bestond niet alleen uit de NREB en de Europese Beweging, maar ook uit talloze zusterbewegingen die gevestigd waren in andere Europese landen. Een onderzoek naar de NREB geeft dus gehoor aan de oproep van Roos en Neuhold. Niet alleen de onderzoekagenda van Roos en Neuhold rechtvaardigt een onderzoek naar de pressiegroep, het is namelijk zo dat de NREB tot nu toe nog nauwelijks bestudeerd is.¹⁰

Om de rol van de NREB te bestuderen maakt deze scriptie gebruik van recente theorieën van Kaiser en Gijswijt over informele actoren en netwerken. Bij de zogenaamde *network studies* focust de onderzoeker zich op verschillende actoren en hun onderlinge banden. Daarnaast kunnen de ideeën van actoren bestudeerd worden en gekeken worden hoe invloedrijk deze precies waren. *Network studies* gaat ervan uit dat verschillende, al dan niet informele, actoren betrokken zijn op verschillende niveaus in het Europese besluitvormingsproces. Dit wordt *Informal Governance* genoemd. Het uitgangspunt is dat informele actoren een invloedrijke rol spelen in de periode waarin grote institutionele veranderingen plaatsvinden op het Europese niveau. Duidelijk is dat de NREB - die bestond tussen 1948 en 1958 - actief was in een tijdsspanne waarin veel initiatieven werden ontplooid om Europese instituties op te richten. *Network studies* kijkt naar indirecte methodes, zoals het bepalen van de politieke agenda, het overdragen van kennis, het verspreiden van ideeën en doelstellingen en het dichterbij elkaar brengen van de elite.¹¹ In deze scriptie zal dan ook gekeken worden naar de methodes die de NREB hanteerde om invloed uit te oefenen en op welke manier de beweging onderdeel uitmaakte van een (trans)nationaal netwerk.

⁸ Heumen, *Informal Construction Europe*, 8.

⁹ Roos, 'Studying informal integration', 28.

¹⁰ Robin de Bruin, 'Gelovige ambachtslieden, bezig met een nuchter handwerk. De Nederlandse identificatie met Europese integratie in de jaren vijftig', *Tijdschrift voor geschiedenis* 130:1 (2017) 47-64, aldaar 63.

¹¹ Roos, 'Studying informal integration', 25-26, 34.

Door de studie heen worden verschillende bronnen geraadpleegd. Concepten en theorieën zijn ontleend aan recente historische literatuur over de informele kant van Europese integratie en de rol die netwerken in het proces hebben gespeeld.¹² Het werk van de federalistische historici Liggins, Caraffini en Pistone, is gebruikt om de federalistische bewegingen van hoofdstuk een en twee te beschrijven.¹³ Liggins werk is voornamelijk afkomstig uit de jaren '80. Hij heeft zich niet systematisch met informele integratie beziggehouden en ontwikkelde dan ook geen concepten of methodes. Hoewel hij het zelf niet zo noemde deed hij al onderzoek naar informele actoren en liep hij dus vooruit op de politicologen en historici die zich vanaf de jaren '90 met informaliteit gingen bezighouden. Bij het bestuderen van de federalistische historici is rekening gehouden met de kritiek van Pasquinucci. Volgens hem overschatten zij de invloed van de federalistische bewegingen en vermengen zij door hun pro-integratie opvattingen onderzoek met politiek activisme.¹⁴ Voor het gedeelte waarin de NREB wordt behandeld is gebruik gemaakt van enkele publicaties van de NREB, kamerstukken en krantenartikelen. De beweging heeft enkele brochures uitgebracht met informatie en had een eigen tijdschrift met de naam Nieuw Europa. Kranten uit de jaren '40 en '50 waren natuurlijk niet neutraal. De Nederlandse samenleving was namelijk opgedeeld in verschillende ideologische zuilen met elk hun eigen media. Er is rekening gehouden met de ideologische kleuren van de verschillende nationale en regionale kranten, in de scriptie komen dan ook kranten voor van elke zuil. Zo zijn er protestantse kranten gebruikt (Trouw en Nieuwsblad van het Noorden) en katholieke (Volkskrant en De Tijd), maar ook socialistische (Het Parool), liberale (Algemeen Handelsblad) en neutrale (Telegraaf) kranten.

De scriptie begint met een hoofdstuk waarin de NREB in haar historische context wordt geplaatst door de ontwikkeling van de Europese integratie gedachte te beschrijven in de jaren '30 en '40. In dit gedeelte zal de aandacht ook uitgaan naar (inter)nationale voorlopers van de NREB en Europese Beweging (EB). Het tweede hoofdstuk zal gaan over de oprichting en handelingen van de EB. Het derde hoofdstuk behandelt het ledenbestand van de NREB en haar ideeën om zo de beweging beter te kunnen typeren. Dit hoofdstuk zal ook aandacht besteden aan de activiteiten die de NREB ontplooid om Europese integratie te bewerkstelligen. Welke activiteiten werden er precies ondernomen en hoe succesvol waren die nu eigenlijk? Na te hebben gekeken naar het ledenbestand, de ideeën en activiteiten van de NREB, zal de Nederlandse beweging worden vergeleken met internationale tegenhangers en de EB. Zo kan de vraag beantwoord worden hoe de NREB (1948-58) zich nu eigenlijk verhiel tot andere (supra)nationale Europese pressiegroepen.

¹² T. Gijswijt, 'Informal Governance and the Rome Treaties' in: Christiansen, Thomas en Christine Neuhold (red.), *International Handbook on Informal Governance* (Cheltenham/Northampton 2012) 412-430; Heumen, *Informal Construction Europe*; Kaiser, *Transnational Networks Integration*;

¹³ Van W. Liggins zijn de volgende werken geraadpleegd: *The formation of the European Unity Movement. A history of European integration. 1945-47* (Oxford 1982); *Sources for the History of European Integration (1945-1955). A guide to archives in the countries of the community* (Brussel 1982); *The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945-1950. Documents on the History of European Integration* (Berlijn 1990); *Transnational Organizations of Political Parties and Pressure Groups in the Struggle for European Union 1945-1950. Documents on the History of European Integration* (Berlijn 1991); van Caraffini en Pistone: P. Caraffini, *Costruire l'Europa dal basso. Il ruolo del Consiglio italiano del Movimento europeo (1948-1985)* (De constructie van Europa van onderaf. De rol van de Italiaanse Raad van de Europese Beweging; Bologna 2008); S. Pistone (red.), *I movimenti per l'unità europea 1945-1954* (Europese eenheidsbewegingen; Milaan 1992); S. Pistone, *I movimenti per l'unità europea 1954-1969* (Europese eenheidsbewegingen; Pavia 1996).

¹⁴ D. Pasquinucci, 'Between Political Commitment and Academic Research: Federalist Perspectives', in Wolfram Kaiser en Antonio Varsori (red.), *European Union History. Themes and Debates* (Londen 2010) 66-84.

Hoofdstuk 1

De Europese gedachte, pressiegroepen en de JIC

Het was natuurlijk niet zo dat het ideaal van Europese samenwerking en federalisering pas ontstond toen de NREB werd opgericht. In dit hoofdstuk zal daarom de voorgeschiedenis van de beweging behandeld worden, zodat de NREB in haar historische context geplaatst kan worden. Na een kort overzicht van de intellectuele geschiedenis van het Europese integratie denken in de 19^e en begin 20ste eeuw, zal gekeken worden hoe deze ideeën zich vertaalden in de praktijk via de oprichting van pro-Europese pressiegroepen. Hierbij zal aandacht besteed worden aan de Tweede Wereldoorlog en het verzet. Concreet zullen enkele pressiegroepen aan bod komen. Speciale aandacht zal uitgaan naar de voorloper van de Europese Beweging, namelijk de *Joint International Committée of the Movements for European Union* (JIC) en het Europese Congres van Den Haag, waar vooraanstaande Europeanen de wateren verkenden voor internationale samenwerking.

Intellectuelen & Integratie

Al aan het einde van de napoleontische oorlogen stonden denkers op die plannen voor een verenigd Europa verkondigden. De Franse Filosoof Claude-Henri de Rouvroy Comte de Saint-Simon pleitte al in 1814 voor een verenigd Europa. Engeland en Frankrijk moesten een gezamenlijk parlement oprichten. Alle andere Europese landen, mits ze een parlementaire democratie hadden, konden aansluiten. Er waren opmerkelijk genoeg ook nationalisten die voorstanders waren van Europese samenwerking. Zo zagen Giuseppe Mazzini en Constantin Frantz, die zich inzetten voor de vereniging van Italië en Duitsland, hun nationale eenheidsstreven als een tussenfase. Zodra deze landen verenigd waren kon de volgende stap gezet worden naar een Europese statenbond. Het nationalisme werd overigens niet overboord gezet, het was namelijk wel de bedoeling dat Duitsland respectievelijk Italië leidend zouden zijn in deze statenbond. Deze plannen uit de negentiende eeuw werden gekenmerkt door optimisme. Het vooruitgangsgeloof van de Verlichting klonk er dan ook duidelijk in door. Zo ging men ervan uit dat Europese federalisatie een logische vervolgstap was in de menselijke geschiedenis die gekenmerkt werd door politieke organisatie in een steeds groter verband.¹⁵

Het optimisme dat het denken over Europese eenwording kenmerkte in de 19^e eeuw, sloeg om in pessimisme als gevolg van de gruwelijkheden van de Eerste Wereldoorlog.¹⁶ Tegen het dominante nationalisme in, betoogden Europese intellectuelen dat de natiestaat op politiek gebied niet voor voldoende veiligheid kon zorgen. Voorbeelden van deze intellectuelen waren de Spaanse cultuurfilosoof Ortega y Gasset, de graaf Coudenhove-Kalergi en de Franse sociaalgeograaf Albert Demangeon. Economische autarkie, waar nationalisten naar streefden, werkte volgens hen niet. Europa moest een gemeenschappelijke markt vormen om economisch relevant te blijven op het wereldtoneel, waar de ster van de VS en Japan rijzende waren. Zij gingen opzoek in het verleden naar

¹⁵ Wim van Meurs e.a., *Europa in alle staten. Zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Nijmegen 2013) 30-31.

¹⁶ Ibidem, 31.

Europese waarden. Wat Europa zou kenmerken was dat kunststromen, filosofische en politieke ideeën tot stand kwamen door een interactie die de landsgrenzen oversteeg. Ideeën kwamen volgens hen dus niet nationaal tot stand, maar Europees. Het was daarom gerechtvaardigd om over een gedeelte Europese beschaving te spreken. Dit gedachtegoed vormde tijdens het interbellum een alternatief voor het nationalisme.¹⁷

De ideeën van de NREB over de noodzakelijkheid van Europese eenwording sloten in grote lijnen aan bij bovengenoemde intellectuelen van voor de Tweede Wereldoorlog. Zo zag ook de NREB Europese eenwording als een logische volgende stap in de universele geschiedenis van de mensheid. Waar men eerst overstapte van stam naar dorp, en vervolgens naar stad, provincie en natiestaat, was een Verenigd Europa de volgende schaalvergroting. Alleen door integratie kon Europa relevant blijven op het wereldtoneel. Het verschil was dat waar de intellectuelen Japan als mogelijke dreiging zagen de NREB vooral Russische invloed vreesde. Dit is logisch aangezien de Koude Oorlog net begonnen was en Japan een fatale nederlaag in WWII had geleden. Ook de NREB meende een gedeelte Europese beschaving te herkennen wanneer het naar het verleden keek. De beweging zag het christendom echter als de fundering van de Europese beschaving, terwijl de intellectuelen de nadruk legden op kunststromingen, politieke en filosofische ideeën.¹⁸ Ondanks de verschillen was de beweging dus ideologisch gezien schatplichtig aan deze denkers, iets wat zij ook erkende.¹⁹

De eerste pro-Europese bewegingen & de Tweede Wereldoorlog

Waar de plannen voor Europese eenwording zich in de 19^e eeuw slechts in de hoofden van intellectuelen afspeelden, slaagden de boeken van bovengenoemde intellectuelen uit het interbellum erin om mensen aan te zetten tot actie om deze ideeën te realiseren. Zo werden in de jaren '20 verschillende private organisaties opgericht die onder de Europese bevolking pleitten voor eenwording van het continent. Het oudste en bekendste voorbeeld van zo'n organisatie was de Paneuropese Unie (PEU), die door de Japans-Oostenrijkse graaf Richard Nicolaus Coudenhove-Kalergi werd opgericht in 1923. De PEU - met bekende leden als Albert Einstein, Thomas Mann en Konrad Adenauer – wilde een douane-unie en een defensieve alliantie van Europese landen oprichten die uiteindelijk moesten leiden tot een Verenigde Staten van Europa naar het model van de VS. In de jaren die volgden slaagde de PEU erin zich te ontwikkelen tot een indrukwekkende supranationale organisatie met nationale comités in verschillende Europese landen. Leden waren afkomstig uit de elite en waren juristen, wetenschappers, journalisten, zakenlui en politici van beroep. Bekende figuren uit de politiek waren de Franse minister van Buitenlandse Zaken Aristide Briand en president van de Duitse Democratische Partij Erich Koch-Weser. Toch slaagden de PEU en vergelijkbare organisaties er niet in om het nationalisme en het principe van nationale soevereiniteit te overwinnen. Zo werd een voorstel van Briand om Europa te verenigen in 1929 resoluut door de landen van de Volkenbond afgewezen.²⁰

¹⁷ W. Lipgens, *European Unity Movement*, 18-25.

¹⁸ Voor ideeën van de NREB over noodzakelijkheid integratie zie: NREB, *Europese Beweging. Opzet, Doel en Werkwijze* (Den Haag 1950) 1; J. van Broekhuizen, *Crisis in Europa. Vraagstukken van nationaliteit, soevereiniteit en federatie* (Den Haag 1951) 6-12; NREB, *Europese Beweging. Ontstaan Doel, Werkwijze* (Den Haag 1950) 6.

¹⁹ NREB, *Europese Beweging. Ontstaan, doel en werkwijze* (Den Haag 1950), in hoofdstuk 1 worden de bijdragen van Coudenhove-Kalergi en de verzetsbewegingen aan de Europese gedachte beschreven.

²⁰ Lipgens, *European Unity Movement*, 38-40.

Het idee dat de natiestaat niet voor voldoende veiligheid kon zorgen werd op gruwelijke wijze zichtbaar tijdens de Tweede Wereldoorlog. Door het gehele continent werden namelijk natiestaten omvergeworpen door het nazisme. Niet-communistische verzetsgroepen uit Duitsland, Italië en andere landen zagen de natiestaat (en het fascisme als uitwas daarvan) als een bedreiging voor het individu. De almacht van de staat kon volgens hen teniet worden gedaan door zowel meer autonomie te geven aan lokale gemeenschappen als door de creatie van een bovenstatelijke autoriteit, die een gedeelte van de soevereiniteit van de natiestaat zou overnemen. In het continentale verzet heerste de gedachte dat vanwege zijn intergouvernementele karakter de Volkenbond er niet in was geslaagd om de vrede te bewaren. Het had namelijk geen instrumenten om vreedzaam gedrag van natiestaten af te dwingen. Een wereldfederatie zou dat probleem kunnen oplossen. De verzetsbewegingen verwachtten echter niet dat Rusland en Amerika daadwerkelijk hun soevereiniteit op zouden geven, aangezien zij wel in staat waren hun eigen land in stand te houden. Zij kwamen tot de logische conclusie dat federalisering eerst op Europees niveau moest plaatsvinden.

Wat opvalt zijn de grote overeenkomsten tussen de ideeën van de verzetsgroepen uit verschillende landen. Zij hadden onafhankelijk van elkaar dezelfde conclusies getrokken uit de Tweede Wereldoorlog. Nog voor de val van Hitler kwamen groepen uit negen²¹ Europese landen bij elkaar in Zwitserland om over de toekomst van Europa te praten. Zij zagen Europese eenwording als het medicijn tegen totalitarisme en onderlinge oorlogen. Door Duitsland op te nemen in een Europese federatie kon hernieuwde Duitse agressie voorkomen worden. Deze federatie zou een democratie zijn met een gemeenschappelijke markt, gefundeerd op de Mensenrechten. De ontmoetingen, die plaatsvonden tussen maart en juli van het jaar 1944, leverden een federaal ontwerp voor Europa op waar alle delegaties mee akkoord gingen. In de *Geneva Declaration of the European Resistance Movements in favour of European Federation* werd voorgesteld om een federale unie op te richten met een supranationale overheid, die kon beschikken over een eigen leger en een constitutioneel hof.²² Deze ideeën werden na de oorlog grotendeels overgenomen door de EB en de NREB, maar hierover later meer.

Al tijdens de oorlog werden er pressiegroepen opgericht door niet-communistische verzetsgroepen die zich inzetten voor Europese eenwording. Via het uitbrengen van tijdschriften, het houden van lezingen en het uitzenden van radioprogramma's wilden ze de gedachte van het Europees federalisme verspreiden. Deze bewegingen waren niet partij gebonden. In Frankrijk werd de *Comité Français pour la Fédération Européenne* opgericht door diverse Franse verzetsgroepen in 1944. Nederland kende ook een organisatie, die de Europeesche Actie werd genoemd. Invloedrijk was met name de *Movimento Federalista Europeo* (MFE) van Spinelli en Rossi uit 1943. Opgericht door alle niet-communistische politieke partijen stelden zij zich het doel om een supranationale beweging op te zetten die zou lobbyen bij politieke partijen voor Europese eenwording. Voor de MFE was federalisatie een noodzakelijke voorwaarde voor Europa om nationale onafhankelijkheid, democratische vrijheid en sociale rechtvaardigheid te garanderen. De MFE was de organisatie die het initiatief had genomen om de bovengenoemde verzetsgroepen bij elkaar te krijgen in Zwitserland.²³

Veel Europese bewegingen hadden dus hun wortels in de oorlog, dit gold ook voor de NREB. Veel leden van de verzetsgroep Europeesche Actie, zoals Verkade, Hylkema, Beaufort en Brugmans, waren na de oorlog betrokken bij de oprichting van de NREB. Wim Verkade schreef voor de illegale krant *Je*

²¹ Verzetsgroepen uit Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Italië, Joegoslavië, Nederland, Noorwegen, Polen en Tsjechië kwamen bij elkaar.

²² W. Lipgens (red.), *Continental Plans for European Union 1939-1945*. Documents on the History of European Integration (Berlijn 1985) 661-666.

²³ Lipgens, *European Unity Movement*, 108-117, 124-142.

Maintiendrai en was na de oorlog de hoofdredacteur van het aan de beweging verbonden tijdschrift *Nieuw Europa*.²⁴ De heer Menten – penningmeester van de NREB – zat geïnterneerd in Haaren. Menten had zijn positie als penningmeester niet zomaar gekregen, hij financierde als bankier het verzet.

Naast oud-verzetslieden werden ook mensen uit de elite die gevangen hadden gezeten tijdens de oorlog lid van de Europese beweging. In mei 1942 besloot de Duitse bezetter honderden leidinggevende Nederlanders gevangen te zetten in het katholieke klein seminarie Beekvliet in Sint-Michielsgestel. Het kamp was een plek waar de verzuilde elite bij elkaar kon komen en plannen kon smeden voor de inrichting van het Nederland van na de bezetting. Dit was mogelijk aangezien de Duitsers de gijzelaars veel ruimte en vrijheden gaven. Zo was er een grote bibliotheek, werd het toegestaan om een universiteit op te richten en konden de gevangenen makkelijk communiceren met de buitenwereld. De gijzelaars uit de verschillende zuilen brachten voor het eerst lange tijd met elkaar door en kweekten begrip voor elkaars levensovertuigingen.²⁵ In dit kamp werden ideeën opgedaan over de noodzaak van Europese integratie. Zo gaf de Nederlandse diplomaat Max Kohnstamm (1914-2010) aan in een interview dat zijn gevangenschap een belangrijke rol heeft gespeeld in zijn enthousiasme voor Europese eenwording. In 1943 schreef hij in het kamp een artikel waarin hij de stelling verdedigde dat de enige oplossing van het naoorlogse Europa een federatie zou zijn.²⁶ Tientallen van de gijzelaars zijn na de oorlog dan ook lid geworden van de NREB.²⁷ Het enthousiasme voor eenwording was dus zowel in Nederland, als in andere Europese landen groot.

Het idealisme van de verzetsbewegingen werd direct na de oorlog echter niet omgezet in een federatie. Toch werden er wel pogingen gedaan door de Italiaanse en Belgische overheid in 1945. De Belgische minister van Buitenlandse Zaken Paul Henri Spaak pleitte bij de Britse en Franse overheden voor de stichting van een supranationale organisatie, maar de regeringen van deze landen wezen zijn pleidooi af. Ook de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, Alcide de Gasperi, waagde een poging. Tijdens de eerste bijeenkomst van de Raad van Ministers van Buitenlandse Zaken presenteerde hij het idee om een federaal Europa te stichten. Geen van de ministers (uit Engeland, de SU, China, Frankrijk en de VS) was echter geïnteresseerd in zijn plan.²⁸ In de literatuur worden diverse redenen genoemd die Europese eenwording direct na de oorlog in de weg stonden. De belangrijkste daarvan was dat de Sovjet-Unie niet wilde dat het oosten van Duitsland en de landen in haar invloedssfeer zich aan zouden sluiten bij een kapitalistische federatie, een eis die de Amerikanen respecteerden. Gezien het gegeven dat beide landen in feite de dienst uitmaakten op het continent waren eenwordingsinitiatieven bij voorbaat kansloos. Bovendien hadden de Franse en Engelse regering zich het doel gesteld om hun status als grootmacht herstellen.²⁹

²⁴ De Bruin, *Elastisch Europa*, 99, 125-127.

²⁵ M. de Keizer, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd* (Alphen aan den Rijn 1979) 13-46.

²⁶ A.G. Harryvan, J. van der Harst en S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europeabeleid en de Europese integratie, 1945-1975* (Den Haag 1999) 81-83.

²⁷ Het gaat hierbij om de volgende gevangenen die lid werden: F.M. Asbeck, W.J.A. Asselbergs, F.J.H. Bachg, L.M.J. Beel, E. Brongersma, H. Brugmans, A.C. de Bruin, L.N. Deckers, P. Geyl, F. Goedhart, M. van der Goes van Naters, K.H.E. Gravemeyer, R. Kranenburg, G.E. Langemeijer, J. Linthorst Homan, P.J. Oud, C.G.J. Quarles van Ufford, J.E. Quay, L.F.H. Regout, E.G.M. Roolvink, A.B. Roosjen, G. Ruygers, E. Sassen, W. Schermerhorn, A. Stapelkamp, J.G. Suurhoff, H.W. Tilanus, N. Tinbergen, G.E. Walsum, P.J. Witteman.

²⁸ G. Aybet, *The Dynamics of European Security Cooperation, 1945-91* (Londen 1997) 46.

²⁹ Voor deze en overige argumenten waarom Europa geen federatie werd direct na de oorlog zie: Aybet, *Dynamics Security Cooperation*, 47-48; Lipgens, *European Unity Movement*, 58-85.

Naoorlogse pressiegroepen en supranationale netwerken

Toch betekende dit falen allerminst dat het enthousiasme voor Europese eenwording afnam. Integendeel, door heel West-Europa sproten pressiegroepen uit de grond die zich met dit onderwerp bezighielden. Bovendien bleven veel bewegingen die tijdens of voor de oorlog waren opgericht, zoals de Italiaanse MFE en de Zwitserse Paneuropese Unie, actief. Deze bewegingen waren talrijk en zeer divers. Ze allemaal noemen zou te veel ruimte in beslag nemen. Het volstaat om te vermelden dat ze verschilden in levensbeschouwelijke oriëntatie, visie op Europa en campagnestrategie om hun doel te bereiken. Deze groepen kwamen nationaal en vaak onafhankelijk van elkaar tot stand. In de eerste jaren na de oorlog legden groepen die sterk op elkaar leken internationaal contact met elkaar. Deze contacten groeiden soms uit tot de oprichting van een supranationale organisatie die boven of naast de nationale partijen bestond. Ze ontstond er een rijk gemêleerd transnationaal netwerk van pro-Europese pressiegroepen.

Een voorbeeld van zo'n netwerk was de Unie van Europese Federalisten (UEF), die in 1946 door pressiegroepen uit maar liefst 16 Europese landen werd opgericht. Zij vestigden zich in Geneve en kozen Hendrik Brugmans, van de Nederlandse Beweging van Europese Federalisten (BEF), tot voorzitter van de organisatie. Al snel had deze transnationale organisatie een ledenbestand van 150.000 leden en kende het 40 aangesloten bewegingen. Aanvankelijk was de UEF intern verdeeld, maar zij kwam spoedig onder invloed van de constitutionele federalisten te staan. Laatstgenoemden wilden via een grondwet een politieke federatie, met een eigen leger, een gekozen parlement en een regering. Deze Europese federatie, die gefundeerd moest zijn op de Mensenrechten, zou uiteindelijk een opstap moeten worden naar een wereldwijde federatie. Binnen de constitutionele federalisten speelde de Italiaanse MFE een sterke rol.

De voorloper van de Europese Beweging & Het Congres van Den Haag

Voordat de NREB onder de loep zal worden genomen wordt eerst de ontstaansgeschiedenis van de Europese Beweging, waar de NREB onder viel, globaal behandeld. In de tweede helft van de '47 werd, op initiatief van Duncan Sandys gezocht naar meer coördinatie tussen de verschillende pro-Europese pressiegroepen. Sandys was behalve een Britse conservatieve politicus ook de schoonzoon van Winston Churchill. Hij slaagde erin een diverse groep van zowel nationale als supranationale organisaties bij elkaar te brengen op verschillende conferenties in de tweede helft van 1947. Van nationale snit waren de Franse *Comité Français pour la Fédération Européenne* aanwezig (deze federale beweging onderschreef de *Geneva Declaration of the European Resistance Movements in favour of European Federation*) en de Britse *United European Movement*, die Sandys als voorzitter had. Van transnationale aard waren de al eerder beschreven UEF en de Europese Liga van Economische Samenwerking (ELES), die onderzoek deed en pleitte voor economische, monetaire en financiële integratie. Al deze organisaties besloten samen om op 14 december 1947 een comité op te richten die de coördinatie tussen de verschillende groepen moest bevorderen. Dit comité kreeg de naam *the Joint International Committee of the Movements for European Union* (JIC). De JIC nam ook de taak op zich om een Europees congres te organiseren. Het was de bedoeling dat vooraanstaande en pro-Europese persoonlijkheden hieraan deel zouden nemen om zo de acties van regeringen te beïnvloeden.³⁰

³⁰ P. Caraffini, *Costruire l'Europa*, 23-25; A. Hick, 'The European Movement', in Lipgens, *The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945-1950*. Documents on the History of European Integration (Berlijn 1980) 319-435, aldaar 321-322; A. Varsori, 'Il congresso

Binnen de JIC zaten dus vertegenwoordigers van verschillende pressiegroepen, die verschillende ideeën hadden over hoe het Europese project eruit moest komen te zien. Zo werd Sandys voorzitter van het uitvoerend comité, waar ook de tot compromis bereidde Brugmans zitting in nam. Een groot deel van de UEF wilde een revolutionair congres houden in de stijl van de Franse Revolutie. Vertegenwoordigers van verschillende levenssferen uit het maatschappelijk middenveld moesten internationaal samen komen in een Staten-Generaal om een Verenigd Europa uit te roepen. Voorzitter Sandys, gevolgd door de Fransen en de Engelse bewegingen, wilde eenwording juist in handen van Europese regeringen leggen. Als evolutionair federalist zag hij het te organiseren congres van Den Haag als een publieke campagne die druk moest uitoefenen op nationale overheden om tot samenwerking over te gaan. Daarom wilde hij geen revolutionaire Staten-Generaal bij elkaar brengen, maar een congres organiseren waar bekende figuren uit de politiek en wetenschap hun steun uit zouden spreken voor Europese samenwerking. De dominantie van de 'evolutionaire federalisten' werd bevestigd toen bestuurslid Brugmans ervoor koos om tegen de druk van radicale UEF'ers in het plan van Sandys te steunen.³¹

Uit de formulering van het doel van het congres werd duidelijk dat de JIC de integratie van Europa in handen legde van de overheid:

'Ultimately, the action required to bring about the unification of Europe is such as can only be taken by Governments. But Governments are, of course, susceptible to public opinion and pressure. The objective of the whole European campaign is to encourage and stimulate Governments to take this necessary action.'³²

Uit dit citaat blijkt niet alleen hoe de JIC keek naar de rol van de overheid in het integratieproces, maar ook naar haar eigen rol. De JIC zag zichzelf als een pressiegroep die via het organiseren van activiteiten, zoals een congres, het handelen van overheden probeerde te beïnvloeden. Het was dus de bedoeling om via de informele weg beleidsvorming te beïnvloeden.

De delegaties die de JIC samenstelde voor het aankomende congres werden zorgvuldig samengesteld om overheden niet voor het hoofd te stoten. Vooral de Duitse delegatie werd met zorg uitgekozen. Deze mocht namelijk niet te groot zijn, want anders zou het de fragiele reconciliatie tussen Frankrijk en Duitsland in gevaar kunnen brengen. Ook de Italiaanse delegatie was klein (zelfs de Nederlandse en Belgische waren groter) en bevatte niet te veel afgevaardigden van de MFE. De Britse dominantie binnen de JIC bleek uit het gegeven dat het op Frankrijk na de grootste delegatie stuurde. Bovendien waren de Duitse vertegenwoordigers uit de Britse zone in West-Duitsland geworven. Ironisch gezien ontving de Britse delegatie weinig steun uit Engeland. De *Labour* regering was namelijk tegen het congres. Niet alleen de regeringen van natiestaten werden tegemoetgekomen. De JIC bezocht namelijk ook Pius XII en ontving zo steun van de katholieke autoriteiten voor de campagne. Iets dat overigens tegen het zere been van de Italiaanse MFE was. Zij zag een Europese federatie voor zich waar kerk en staat strikt gescheiden waren.³³

Het congres van Den Haag vond plaats tussen 7 en 10 mei in het jaar 1948. 17 West-Europese landen hadden een delegatie naar Den Haag gestuurd. Oost-Europese landen, de VS en Canada vaardigden slechts waarnemers af. Grote afwezige was natuurlijk de Sovjet-Unie, die niets in Europese eenwording

dell'Europa dell'Aja (7-10 Maggio 1948) (Het congress van den Haag (7-10 maart 1948)', in S. Pistone (red.), *I movimenti per l'unità europea 1945-1954* (Europese eenheidsbewegingen; Milaan 1992) 311-341, aldaar 313-316.

³¹ Hick, 'the European Movement', 328; Varsori, 'Il congress dell'Aja', 313-316.

³² Hick, 'the European Movement', 328-329.

³³ Varsori, 'Il congresso dell'Aja', 317-318.

zag, zolang die gebaseerd was op kapitalistische principes. In totaal waren 800 vooraanstaande personen uit het bedrijfsleven, de universiteiten, de vakbonden, de kerken en de politiek aanwezig. Van deze 800 personen kwamen er maar liefst 563 uit Frankrijk, Engeland, België, Nederland, Italië en Duitsland. Het congres was niet eensgezind. Zo waren er aan de ene kant gematigde Europeanisten die pleitten voor intergouvernementele samenwerking op basis van gedeelde waarden en mensenrechten. Voorbeelden hiervan waren Winston Churchill, die de openingspeech had verzorgd, en de voormalige Franse minister Paul Ramadier. Daartegenover stonden toespraken van Coudenhove-Kalergi en - namens het UEF - Brugmans, waarin werd gepleit voor een federale unie die een deel van de bevoegdheden van nationale overheden zou overnemen.³⁴

In de culturele commissie van het congres speelde deze tegenstelling geen rol van betekenis. Zonder veel problemen kwamen zij tot het voornemen om een Europees cultureel centrum op te richten. Bovengenoemde tegenstellingen speelden echter wel in de politieke commissie. Daar werd gediscussieerd over een document van de JIC, die sterk was beïnvloed door Sandys, die in vage bewoording sprak over de oprichting van een Europees parlement dat aan de basis zou kunnen staan van nauwere Europese samenwerking. De federalisten wilden een democratisch gekozen parlement dat de basis zou leggen voor een federatie, terwijl de Britse realisten slechts een raadgevend Europees parlement wilden. Uiteindelijk werden beide partijen het eens over een slotverklaring. Hierin werd opgeroepen om een Europees parlement op te richten met afgevaardigden van nationale parlementen. Dit parlement moest zich gaan bezighouden met het uiten en stimuleren van de publieke opinie. Ook moest het advies uitbrengen over de noodzakelijkheid van een politieke en economische unie. Daarnaast moest het de juridische, sociaaleconomische en constitutionele implicaties van zo'n unie of federatie onderzoeken. Tenslotte moest het ook plannen voor zo'n unie of federatie voorbereiden.³⁵ De slotverklaring is redelijk vaag te noemen. Er werd namelijk niet overeengekomen hoe het parlement er precies uit moest komen te zien of wat de precieze competenties ervan zouden moeten worden, ook werden de opties opgehouden om onderzoek te doen naar zowel een federatie als een unie. De slotverklaring kan dus als een compromis gezien worden tussen beide kampen. Bovendien lieten de vage afspraken ruimte voor de JIC om initiatieven te ontwikkelen.

Na afloop van het congres, besloot de JIC om op 25 oktober 1948 haar naam te wijzigen in de Europese Beweging (EB). De politieke zwaargewichten, Léon Blum, Winston Churchill, Alcide De Gasperi en Paul-Henri Spaak werden tot erevoorzitters benoemd. De uitvoerende voorzitter bleef net zoals in de JIC Sandys. Er werd in zowel Londen als Parijs een secretariaat opgericht en in verschillende landen werd een Nationale Raad van de Europese Beweging opgericht. De nationale raden hadden leden van andere pro-Europese pressiegroepen, het bedrijfsleven, kerken, sociale organisaties, de academische wereld en politieke partijen. Voor landen onder dictatoriale leiding, zoals de Oost-Europese landen en Spanje, werden nationale comités in ballingschap opgezet. Nog datzelfde jaar sloten met de katholieke NEI (*Nouvelles Equipes Internationales*) en de socialistische MSEUE (*Mouvement Socialiste pour les Etats-Unis d'Europe*) twee supranationale bewegingen zich aan bij de EB.

³⁴ Ibidem, 321-324.

³⁵ Ibidem, 324-327.

Conclusie

De Europese Beweging kan gezien worden als het resultaat van een ontwikkeling van onderaf. Intellectuele ideeën over de noodzaak van Europese integratie uit de 19^e en 20ste eeuw vertaalden zich vlak voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog in de oprichting van pro-Europese pressiegroepen. Deze pressiegroepen kwamen onafhankelijk van elkaar tot stand op nationaal niveau. Zij waren zeer divers van aard en hadden verschillende idealistische invalshoeken. Gelijkgestemde organisaties gingen over de nationale grenzen heen kijken naar mogelijke allianties, hier kwamen bijvoorbeeld de federalistische UEF en de liberaal economisch georiënteerde ELES uit voort. Om tot meer onderlinge afstemming te komen besloten de diverse groepen met de EB een parapluorganisatie op te richten, met nationale raden in diverse landen. Dit informele netwerk was intern verdeeld in verschillende kampen maar had de gezamenlijke doelstelling om tot een Verenigde Staten van Europa te komen.

Als dochterbeweging van de EB was de NREB tot stand gekomen door zowel transnationale als nationale processen. Zo was de beweging voor haar argumentatie voor de noodzakelijkheid van Europese samenwerking schatplichtig aan 19^e en 20ste -eeuwse internationale intellectuelen zoals Coudenhove-Kalergi, iets wat de NREB ook erkende. Daarnaast vond de oprichting van de NREB plaats volgens het plan van de EB. Een supranationale organisatie die tot stand was gekomen door samenwerking van verschillende nationale en supranationale pro-Europese pressiegroepen. Daarmee kende de NREB ook nationale wortels. De Nederlandse BEF (die later ook onder de NREB zou vallen) was namelijk onderdeel van de supranationale UEF die één van de oprichters was van de EB. Vooral de Nederlandse voorzitter van de UEF, Hendrik Brugmans, speelde een belangrijke rol. Hij fungeerde als bruggenbouwer tussen de radicale UEF en de gematigdere UEM. Zonder deze bemiddelende rol had de EB er wellicht anders uitgezien. Een ander nationaal proces dat van invloed was op de NREB was het Nederlandse verzet en de gijzeling van de Nederlandse elite in Sint-Michelsgestel. Een groot gedeelte van het ledenbestand van de beweging kwam uit het verzetlieden of gegijzelden. Bovendien werd op deze twee plekken het inzicht opgedaan dat internationale samenwerking met opgave van nationale soevereiniteit noodzakelijk was. Toch heeft dit nationale proces ook een duidelijk internationaal karakter: de oorlog zelf was natuurlijk een internationaal fenomeen waar Nederland en zijn elite ongewild mee werden geconfronteerd.

Hoofdstuk 2

De EB

Om de NREB en diens verhouding tot de EB beter te kunnen begrijpen zal in hoofdstuk 2 de aandacht uitgaan naar de Europese Beweging zelf. In het begin zal de structuur van de EB kort uitgelegd worden en worden vergeleken met die van de Nederlandse raad. Daarna zullen verschillende stromingen en gedeelde ideeën binnen de zo diverse EB uitgelicht worden. Het hoofdstuk sluit af met de vraag hoe succesvol de Europese Beweging nu eigenlijk was.

Structuur van de NREB en EB

Met de oprichting van de buitenparlementaire EB kozen verschillende pro-Europese bewegingen ervoor om hun krachten te bundelen met als doel een einde te maken aan de afwezigheid van formele Europese instituties. De internationale raad van de EB was naar eigen zeggen een afspiegeling van alle democratische politieke kleuren, bovendien waren alle economische, sociale en spirituele aspecten van het Europese leven aanwezig in de EB. De internationale raad bestond uit het uitvoerend comité van de JIC en vertegenwoordigers van de nationale raden van de EB. Sandys behield zijn voorzitterschap en daarmee de dominantie van de evolutionaire federalisten. Ondanks dit overwicht blijkt dat de EB de rol van de militante federalisten beschouwde als drijvende kracht achter het integratieproces. De gematigdere federalisten en de nationale raden hadden als belangrijke taak om een breed draagvlak te creëren door pro-Europese leidende figuren uit het politieke domein en uit het publieke leven te werven. Het was de taak van het bestuur en de internationale raad om het beleid van de EB vorm te geven. De beweging zou één keer per jaar samenkomen in een algemene vergadering, maar het behoorde ook tot de mogelijkheden om buitengewone vergaderingen te organiseren, mits 1/3 van de beweging voor was. De nationale raden en overige aangesloten pro-Europese organisaties moesten de financiering van de EB opbrengen. De internationale raad van de EB bestond uit 140 leden, waarvan veruit de meeste afkomstig waren van de nationale raden. Het bestuur was met 45 leden kleiner, elke nationale raad leverde een bestuurslid (17 in totaal). De overige bestuurders konden afkomstig zijn uit gelieerde organisaties (zoals de UEM en de UEF), maar ook uit niet gelieerde organisaties.³⁶ Afgevaardigden uit de nationale raden hadden dus de overhand in de internationale raad, maar niet in het bestuur. Wat verder opvalt is dat de delegaties van Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk en die van Duitsland en Italië even groot waren. Dit betekent dus dat, in tegenstelling tot het congres van Den Haag, de verliezers van de oorlog op gelijke voet stonden met de winnaars.

Zoals in de voorgaande alinea beschreven, werden er in verschillende landen een nationale raad van de Europese Beweging opgericht na het congres van Den Haag, zo ook in Nederland. De Beweging der Europese Federalisten (BEF), de Economische Liga voor Europese Samenwerking (ELES) en de *Nouvelles Equipes Internationales* (NEI) besloten in samenwerking met vertegenwoordigers van bijna alle parlementaire groepen om de Nederlandse Raad der Europese Beweging (NREB) op te richten. Op

³⁶ 'European Movement International Council: Organization of the European Movement 28 February 1949', in Hick, 'the European Movement', 381-384.

17 november 1948 kwam deze beweging voor het eerst samen in de ridderzaal. De beweging stelde zich het ideaal om door middel van Europese samenwerking vrede, welvaart en vrijheden te waarborgen. Later sloten ook een jongeren- en een studentenorganisatie, een vrouwenbeweging en een socialistische beweging – die allen streefden naar Europese eenwording – zich aan bij de NREB.³⁷ Net zoals de Europese Beweging was de NREB opgericht om de coördinatie tussen verschillende pro-Europese pressiegroepen te verbeteren. De ELES had als taak om sociaaleconomisch studiewerk naar Europese integratie te doen terwijl de BEF belast was met de propaganda. Daarbij is het opvallend dat de Nederlandse takken van de supranationale pro-Europese organisaties die de EB hadden opgericht, ook de stichters van de NREB waren. De BEF en de ELES waren namelijk de Nederlandse dochterorganisaties van de UEF en de ELES, die aan de basis van de JIC en later de Europese Beweging stonden. Uitzondering was de NEI, waarvan de internationale tak niet tot de stichters van de EB behoorde. De internationale organisatie en de nationale tak waren echter wel lid van respectievelijk de EB en de NREB. Dezelfde internationale organisaties die onder de EB vielen hadden dus ook een Nederlandse tak die onder de NREB viel. Met als uitzondering de Franse en Britse organisaties die wel lid waren van de EB, maar natuurlijk niet van de NREB. De Nederlandse Raad mocht, net zoals de nationale raden uit andere landen, één bestuurslid van de EB leveren en een afvaardiging naar de internationale raad sturen. De NREB maakte, als de Nederlandse tak van de EB, dus onderdeel uit van zowel een nationaal als transnationaal pro-Europees netwerk.

Stromingen binnen de EB

De EB was een informele organisatie die bestond uit een groot aantal (supra)nationale organisaties met verschillende opvattingen. Men was het eens dat er een Europese Unie gesticht moest worden. Maar hoe moest deze tot stand komen? Grofweg waren er drie belangrijke groepen binnen de beweging te onderscheiden die allen een verschillend antwoord op deze vraag hadden geformuleerd. Ten eerste waren er de evolutionaire federalisten, zij vonden dat Europese samenwerking op initiatief van nationale overheden moest gebeuren. Hoewel de evolutionairen het liefst zagen dat staten veel soevereiniteit zouden opgeven aan een hogere autoriteit achtten zij dat weinig realistisch. Als ware conservatieven pleitten zij voor een langzame en organische totstandkoming van een Europese federatie. Niet ineens moest een federatie gesticht worden, maar stapje voor stapje, waarbij samenwerking op intergouvernementele basis een eerste stap zou zijn richting een (vaag) supranationaal einddoel. Deze positie was met name populair onder Sandys en de *United Europe Movement*.³⁸

Tegenover de evolutionairen stonden de idealistischere constitutionele federalisten. In tegenstelling tot een organische totstandkoming van een Europese eenheid wilden zij in één keer een Europese federatie stichten. Deze federatie moest een volwaardige staat zijn gebaseerd op een geschreven grondwet en de mensenrechten. Dit zou uiteindelijk een eerste opstap richting een wereldfederatie moeten zijn. De constitutionelen hadden hun wortels in de al eerder beschreven verzetsbewegingen. Het was daarom dat deze federalisten op het Europese continent te vinden waren. Binnen de JIC en later binnen de EB, waren het vooral de UEF en de Italiaanse Raad van de Europese Beweging (CIME) die deze positie aanhingen. Aanvankelijk wilde de UEF geen onderdeel uitmaken van het JIC omdat het

³⁷ Dit waren het Dagelijks Bestuur Nederlandse studentenvereniging voor wereldrechtsorde, Dagelijks Bestuur Contactgroep voor vrouwen der Europese Beweging, Bestuursraad van de Nederlandse jongerenraad der Europese Beweging en de Mouvement Socialiste pour les etats unis d'Europe.

³⁸ Hick, 'The European Movement', 332-333.

de Engelsen te gematigd vond. Uiteindelijk slaagde voorzitter Brugmans erin om zijn medeleden ervan te overtuigen dat het beter was om een gezamenlijk Europese campagne te voeren dan om sektarisch en autonoom verder te gaan. De tegenstelling tussen de evolutionairen en constitutionelen was dus al aanwezig toen de EB nog de JIC was.³⁹

De derde stroming binnen de EB was het functionele federalisme. De functionalisten wilden individuele sectoren supranationaal integreren. Het idee was om klein te beginnen, maar dat samenwerking in één bepaalde sector het snel noodzakelijk zou maken om ook op andere gebieden samen te werken. Dit zou leiden tot supranationale samenwerking op verschillende gebieden, uiteindelijk kon hieruit een volwaardige federatie uit ontstaan. De functionalisten richtten zich met name, maar niet exclusief op economische sectoren. Historische voorbeelden van functionele organisaties waren de EGKS en EURATOM. Binnen de JIC, en later de EB was met name de economische studiegroep ELES een voorstander van sectorale integratie. Aanvankelijk was deze beweging weinig populair binnen de EB, maar na de Schuman declaratie won het aan populariteit.

Het evolutionaire, constitutionele en functionele federalisme waren in de periode 1948-1957 alle drie telkens aanwezig binnen de Europese Beweging. Soms waren zij in staat compromissen te sluiten, maar op andere momenten moesten bepaalde federalisten een pas op de plaats maken. Ondanks de noodzakelijkheid om soms tot een compromis te komen is elke groep in een bepaalde periode dominant geweest en kon het in grote mate de koers van de beweging bepalen. Het is daarom mogelijk om de periode 1948-1957 in drie fases op te delen. In de eerste fase, 1948-1949, waren de evolutionairen onder Sandys dominant. Tussen 1950-1954, toen Henri Spaak voorzitter van de EB was, werd vooral een constitutionele koers gevaren en onder Robert Schuman (1955-1957) koos men voor het functionalisme.

Opvattingen van de EB

Ondanks de interne verschillen kon de beweging tot een aantal gemene delers komen. Uit een beleidsdocument van de internationale raad van de EB⁴⁰, waarin de principes van een Europese Unie uiteen worden gezet, blijkt dat haar politieke ideeën waren gebaseerd op een mensbeeld dat geïnspireerd was door het personalisme en de ervaringen van de Tweede Wereldoorlog. Het personalisme stelt de individu en zijn vrijheden centraal. Het individu kan echter alleen bestaan in relatie met anderen en binnen een organische gemeenschap. Daarom moet zowel het individu als de gemeenschap over een mate van autonomie beschikken. Een sterke rechtsstaat moet hen beschermen tegen een mogelijk autoritaire overheid. Daarbij zijn politieke, sociale en economische systemen geen doel op zichzelf, maar een middel om het individu zich zo goed mogelijk te laten ontplooien. Het politieke systeem waarbinnen het individu het best tot zijn recht kon komen was volgens de EB een democratie die mensenrechten respecteerde. Een democratie stimuleerde namelijk het individu om initiatieven te ontplooien.

De economie van deze unie diende zo ingericht te worden dat deze voor welvaart onder de bevolking zou zorgen. Dit zou het beste gebeuren door grenzen op te heffen zodat personen, goederen en kapitaal zich vrij konden bewegen. Toch zou de economie niet slechts gebaseerd moeten zijn op klassieke liberale principes. Er moest namelijk ook een overkoepelend plan worden opgezet voor de

³⁹ Ibidem, 325-326.

⁴⁰ 'European Movement International Council: Principles of a European Policy, 28 February 1949' in Hick, 'the European Movement', 384-386.

productie en integratie van verschillende Europese industrieën. Deze structurele hervormingen waren niet slechts bedoeld om de welvaart te verhogen. Zij waren noodzakelijk, omdat het oude systeem voor twee wereldoorlogen had gezorgd. Alleen door hervormingen zou stabiliteit mogelijk zijn op het continent, alleen dan zou Europa welvarend kunnen worden en voor haar eigen verdediging kunnen zorgen.⁴¹ De beweging zag dus een economie voor zich die een synthese bevatte tussen liberalisme en socialisme.

Van de unie mochten alle Europese landen lid worden die het Mensenrechtenverdrag hadden geratificeerd. De beweging hoopte dat alle Europese landen onderdeel van de unie zouden worden, maar gezien de dictaturen op het Iberisch schiereiland en de Russische dominantie in het oosten leek dit op de korte termijn onwaarschijnlijk. Er werd geen wrok richting Duitsland gekoesterd door de beweging, het was een wens dat West-Duitsland een volwaardig en gelijkwaardig lid van de unie zou worden. De unie zou echter niet alleen tot Europa beperkt hoeven te blijven. Hoewel enerzijds werd vermeld dat koloniale banden gerespecteerd en gepreserveerd moesten blijven zodat iedereen ervan kon profiteren, zou het ook de bedoeling zijn dat de unie moest helpen om kolonies autonoom te laten worden. Daarna konden ze op zowel politiek, economisch als sociaal gebied volledig deelnemen aan de unie. Deze houding ten opzichte van kolonies komt nogal dubbelzinnig over. Enerzijds lijkt de unie de taak op zich te nemen om koloniën te behouden en te exploiteren, anderzijds stelt het zich ook de taak om onafhankelijkheid te ondersteunen. De opname van niet Europese gebieden past in ieder geval binnen het ideaal om via een Europese federatie tot een wereldfederatie te komen, zoals veel federalisten al tijdens de oorlog wilden.

De beweging wilde dus duidelijk een vorm van supranationale samenwerking waarvoor natiestaten een deel van hun soevereiniteit moesten opgeven. Immers 'European nations cannot hope to survive on a basis of political or economic independence', er was een nieuwe structuur nodig. Door 'unity' kon Europa een voorbeeld voor de wereldbeschaving worden. Toch wordt niet geheel duidelijk hoe deze Europese eenheid er precies uit moest komen te zien. Het organische denken wordt duidelijk uit het beleidsdocument. De beweging spreekt hierin namelijk zijn vreugde uit over de oprichting van het Raadgevende Europese parlement en de Raad van ministers, die samen onderdeel uitmaakten van de raad van Europa. Hoewel deze organisaties intergouvernementeel van aard waren, en in het geval van het parlement geen enkele macht hadden, hoopte en verwachtte EB dat beide organen in de toekomst soevereine macht zouden vergaren.⁴² De Italiaanse constitutionele federalisten van de CIME vonden de bewoording van de EB veel te voorzichtig. Volgens hen had het document zich duidelijk moeten uitspreken over de noodzaak van het opstellen van een supranationale constitutie en week deze te veel af van de *Geneva Declaration of the European Resistance Movements in favour of European Federation*. Ondanks dat de CIME niet instemde met het document, werd het door een ruime meerderheid van de Internationale Raad van de EB aangenomen. Dit laat zien dat ondanks de verschillen en onenigheid er overeenstemming bereikt kon worden, al deed niet iedereen eraan mee.

Strategieën en initiatieven van de EB

Tijdens het voorzitterschap van Sandys werd het evolutionaire pad, dat ook al was ingeslagen door de JIC, bewandeld. Om chaos te voorkomen was het aan nationale overheden om Europese samenwerking vorm te geven. Er werd dan ook voor gekozen om via informele weg het gedrag van

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

overheden te beïnvloeden. Enerzijds kon dit gebeuren door het beïnvloeden van de publieke opinie. Door publiekscampagnes te voeren, zoals het congres van Den Haag, wilde de beweging de Europese bevolkingen winnen voor de Europese zaak. De beweging verwachtte dat overheden gehoor zouden geven aan de druk van de publieke opinie. Een andere manier om overheden voor de Europese zaak te winnen was het ontwerpen van concrete voorstellen, over de oprichting van het Europese parlement bijvoorbeeld, die door zowel de internationale EB en nationale raden werden ingediend op nationaal én internationaal niveau.

De eerste concrete taak die de EB op zich nam na het congres van Den Haag was om bij te dragen aan de vorming van een Europees Assemblee zoals was uitgesproken in de slotverklaring van datzelfde congres. Allereerst werd binnen de eigen gelederen een studiec comité opgericht onder leiding van de evolutionaire federalist Ramadier, die ook Frans parlementariër was. Dit comité moest gaan nadenken over de mogelijkheden van een assemblee. Daarnaast werd er druk uitgeoefend op nationale regeringen om de oprichting van de assemblee te realiseren. De beweging gaf de opdracht aan de voorzitters van de nationale raden om in contact te komen met ministers van hun eigen land om die te informeren over de resoluties van het Congres van Den Haag. In Frankrijk en België werd geïnteresseerd gereageerd op de verhalen en plannen van de delegaties, de Britse minister-president Atlee reageerde echter afwijzend op de delegatie van Churchill. Om meer vaart achter de oprichting van de assemblee te krijgen stuurde de beweging brieven naar de regeringen van de Benelux, Frankrijk en Engeland, waarin gevraagd werd een standpunt in te nemen over de oprichting van een vergadering. Zowel Frankrijk als België spraken hun steun uit voor de oprichting van zo'n orgaan. Vooral het voorstel van het studiec comité van Ramadier, waarin werd voorgesteld een raadgevend parlement op te richten, werd gewaardeerd door de Franse regering. De Franse minister van Buitenlandse Zaken (en latere EB-voorzitter) Schuman, besloot dit voorstel te bepleiten bij de overige nationale regeringen.⁴³ De EB probeerde dus om via informele wegen het besluitvormingsproces van nationale overheden te beïnvloeden. Bij dit initiatief waren, met o.a. Schuman en Ramadier, personen betrokken met een dubbele pet: als EB'er hadden zij geen formele macht, maar binnen de regering en het parlement hadden zij natuurlijk wel formele bevoegdheden.

In november hadden de Nederlandse en Luxemburgse regering zich ook uitgesproken als voorstander van een Europees Assemblee. Alleen de Engelsen bleven weerstand bieden en wilden slechts een platform waar ministers intergouvernementeel konden overleggen. Om tegemoet te komen aan deze wens, legde de beweging een compromis voor, met daarin de oprichting van een assemblee en een raad van ministers. Het doel van dit raadgevende assemblee zou zijn om het Europees bewustzijn onder de volkeren te stimuleren.⁴⁴ De beweging koos er dus voor om tegemoet te komen aan de privileges van nationale overheden, door slechts te pleiten voor een raadgevend parlement dat geen wetgevende of uitvoerende bevoegdheden had. Deze concessie leidde er echter wel toe dat het lobbywerk van de beweging werd overgenomen door de Fransen en zo ook de wereld van de diplomatie betrad. Dit bleek een succesvolle ontwikkeling, want in januari 1949 gingen de Britten akkoord met het initiatief.

De oprichting van de intergouvernementele Raad van Europa met een raadgevende vergadering en een overlegorgaan voor ministers was een te mager resultaat voor de federalisten die vonden dat de tijd rijp was voor landen om een deel van hun soevereiniteit op te geven. Het uitvoerende comité van de beweging had de moed echter nog niet opgegeven en zag de Raad van Europa als een eerste stap

⁴³ Varsori, 'Il Congresso dell'Aja', 324-334.

⁴⁴ 'European Movement Executive Committee: European Consultative Assembly and European Council of Ministers, 23 November 1948', in Hick, 'the European Movement', 368-373.

richting de creatie van een Europese supranationale politieke autoriteit. Om een volgende stap te zetten in het integratieproces werd een voorstel gestuurd naar de assemblee om zich uit te spreken voor zo'n politieke autoriteit, die dan wel slechts beperkte bevoegdheden zou hebben, maar tegelijkertijd ook daadwerkelijke macht zou bezitten. Deze autoriteit zou opgericht worden door de Raad van Europa, daarvoor was het echter wel noodzakelijk dat de bevoegdheden van de Raad van Europa zouden worden uitgebreid. De assemblee bracht dit voorstel ten uitvoer tijdens de eerste zitting door bij de Raad van Ministers te pleiten voor de oprichting van een politiek orgaan van supranationale aard. De Britse en Scandinavische vertegenwoordigers in de Raad waren hier echter niet van gediend en vetoden alle constitutionele plannen van de assemblee.⁴⁵

De eerste campagne van de Europese Beweging die poogde een Europese politieke autoriteit te vestigen had dus gefaald. De aanpak van Sandys waarin concessies werden gedaan aan overheden in de hoop dat zij daarna vrijwillig macht zouden overdragen aan een supranationaal orgaan bleek onsuccesvol. Dat de regering van zijn geboorteland niet bereid was om het statuut van de Raad van Europa aan te passen maakte dat Sandys zijn voorzitterschap neerlegde. Hij werd opgevolgd door de voormalige premier van België Paul-Henri Spaak, die het voorzitterschap tussen 1950 en 1955 op zich nam. In deze vijf jaar was hij ook voorzitter van de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa (tot 1951), voorzitter van de Gemeenschappelijke Vergadering van de EGKS (1952-1953) en Minister van Buitenlandse Zaken (1954-1958). Met Spaak, die dus zowel informele als formele petten droeg, werd een constitutionele koers gevaren.

De volgende campagne die de EB voerde had te maken met het Pleven plan uit 1950. Dit plan van de Franse minister-president wilde een gezamenlijk Europees leger oprichten zodat West-Duitsland beschermd kon worden tegen de dreiging van de Sovjet-Unie. Het was echter uitgesloten dat Duitsland een zelfstandig leger zou mogen bezitten, daarom werd ervoor gekozen om op Europees niveau samen te werken. Deze militaire samenwerking zou ook een politieke autoriteit moeten krijgen die een gezamenlijk buitenlands beleid zou coördineren. De regeringen van West-Duitsland, Nederland, België, Luxemburg en Italië waren enthousiast over de plannen en samen met de Franse regering tekenden zij in 1952 het verdrag om de Europese Defensiegemeenschap (EDG) op te richten. Het verdrag moest eerst nog geratificeerd worden door nationale overheden voordat het in werking kon treden.

De constitutionelen zagen de EDG als een uitgelezen kans om tot een federatie te komen. De behoudende Britten en Scandinaviërs maakten namelijk geen deel uit van het EDG-verdrag. In het verdrag stond dat besluiten van de politieke autoriteit op basis van unanimité genomen zouden worden. Als de politieke autoriteit zou gaan stemmen op basis van een meerderheid zou dat betekenen dat de nationale staten van het verdrag daadwerkelijk macht hadden overgedragen aan een supranationale autoriteit. Een Europese politieke autoriteit met een eigen leger zou een sterke basis zijn van een volwaardige Europese federatie. Spaak ontwierp dan ook een resolutie die hij richtte aan de zes landen die aan het onderhandelen waren over de EDG om het verdrag te wijzigen. In de resolutie riep hij op om de politieke autoriteit van het verdrag op basis van anonimiteit en een gekwalificeerde meerderheid te laten stemmen. Als dit voorstel zou worden aangenomen zou de politieke autoriteit van de EDG dus supranationaal worden. Daarnaast werd er binnen de EB een actiecomité opgericht die de nationale raden van de zes landen van de EGKS bij elkaar moest brengen om een campagne op te zetten in de landen om de politieke gemeenschap en de EDG te bevorderen.⁴⁶

⁴⁵ 'Duncan Sandys: Creation of a European Supranational Political Authority, September 1949', in Hick, 'The European Movement', 413-420.

⁴⁶ J. Palayret, 'Il Movimento europeo', 152-154.

Deze campagne⁴⁷ kreeg steeds meer aandacht naarmate de ratificatieprocedure van het verdrag dichterbij kwam. Vooral toen duidelijk werd dat er in Frankrijk veel weerstand tegen het plan bestond verlegde men de lobby van de inhoud van het plan naar de totstandkoming ervan. De focus van de EB kwam bijna geheel te liggen bij Frankrijk. Er werden brochures gedrukt, lezingen gehouden en manifestaties georganiseerd. Op initiatief van de EB stuurden parlementariërs uit de landen die al gevorderd waren met de ratificatie (Duitsland, Nederland, België en Luxemburg) brieven naar Franse collega's om hun over te halen het verdrag te ratificeren.⁴⁸ Ondanks de inzet van de EB werd het verdrag verworpen door het Franse parlement.

De afwijzing van Europese samenwerking op politiek en militair gebied door het Assemblée nationale kwam aan als een harde klap voor de EB en betekende het einde van de constitutionele koers. De beweging belandde in een identiteitscrisis. Hoewel het doel, de totstandkoming van een Verenigde Staten van Europa, hetzelfde bleef besloot de EB om de te hanteren strategie en methodes te veranderen. Met Robert Schuman, de vader van de EGKS, als voorzitter van de beweging werd het functionalisme als methode van integratie omarmd. Samen met Spaak en Monnet – zij werden gevolgd door Brugmans van de NREB en Friedländer namens de Duitse Raad- werd het idee aangenomen dat Europese eenwording plaats moest vinden door verschillende (economische) sectoren stap voor stap te integreren in supranationale organen. De EGKS was een voorbeeld van zo'n orgaan dat al in de realiteit bestond. Als meer sectoren geëuropeiseerd zouden worden zou er uiteindelijk vanzelf een Europese Politieke Autoriteit ontstaan. Dit leidde ertoe dat de beweging de aandacht verplaatste naar sectorale economische integratie en minder aandacht had voor politieke integratie. Toch bleef directe verkiezing van het Europees parlement een doelstelling. De EB besloot in tegenstelling tot voorgaande jaren wat meer onder de radar te blijven. Er werden geen grote publieke campagnes meer gehouden en werd voorzigtiger in haar bewoording. Deze pragmatische houding werd bevestigd toen in Rome in 1957 de EEG en EURATOM werden opgericht.⁴⁹

Conclusie: hoe succesvol was de EB?

Hoewel de EB een informeel netwerk was dat geen wetgevende bevoegdheden had, was het niet geheel informeel. Een snelle blik op slechts enkele leden maakt duidelijk dat er veel van hen een dubbele pet ophadden. Zo was Schuman tijdens zijn voorzitterschap van de EB ook parlementariër van het Franse parlement en voorzitter van de Europese Assemblée (1958-1961). Voor zijn voorzitterschap was hij ook al minister van Buitenlandse Zaken geweest. Voor Ramadier en Sandys gold ook dat zij tijdens hun lidmaatschap formele bevoegdheden hadden als volksvertegenwoordiger in hun nationale parlement. Paul-Henri Spaak was zelfs tijdelijk minister van Buitenlandse Zaken gedurende de tijd dat hij voorzitter van de EB was. Deze voorbeelden laten zien dat de EB een netwerk was met een rijke collectie van informele en formele petten. De EB bood dus een podium waar het formele en informele in elkaar overliep en waar de Europese elite kon socialiseren.

De EB was natuurlijk meer dan een ontmoetingsplaats voor de elite, het was ook een actor die via acties de doelstelling van een verenigd Europa dichterbij wilde brengen. Door het voeren van publieke campagnes en het opstellen van concrete voorstellen poogde de beweging het handelen van nationale overheden te beïnvloeden op een informele manier. Dat deze campagnes en voorstellen zowel

⁴⁷ Voor campagne in Nederland zie pagina 33-35.

⁴⁸ Palayret, 'Il Movimento europeo', 154-155.

⁴⁹ Ibidem 158-163.

plaatsvonden op een nationaal als internationaal niveau laat zien dat de beweging op verschillende niveaus het politieke beleid wilde beïnvloeden. Ondanks grote interne verschillen was de beweging in staat om een bepaalde koers te varen. De beweging heeft verschillende routes gevolgd om de Europese integratie naar een hoger plan te tillen. Aanvankelijk werd voor de evolutionaire weg gekozen. De EB hield zich toen bezig met de totstandkoming van de Raad van Europa en hoopte door mee te werken met overheden dat deze vrijwillig soevereiniteit zouden afstaan. Toen dit niet gebeurde werd het constitutionele federalisme dominant. Men hoopte in één keer een Europese federatie tot stand te brengen door te lobbyen voor supranationale bevoegdheden voor de politieke autoriteit van de EDG. Hiervoor werd gelobbyd bij overheden maar werden ook grote publiekscampagnes georganiseerd. Na het debacle van de EDG ging de EB een functionalistische koers varen, die met de verdragen van Rome dan wel succesvol was, maar waar de EB als pressiegroep een kleine rol in speelde. Dit roept de vraag op hoe succesvol de EB nu eigenlijk was.

De meningen over het succes van de EB in de jaren '40 en '50 lagen onder tijdgenoten al uit elkaar. In 1949 was de latere voorzitter van de beweging Paul Henri Spaak enthousiast. Zonder de (voorloper) van de EB was er geen Europees congres geweest en was de Raad van Europa niet opgericht.⁵⁰ In die tijd had men nog de verwachting dat de Raad van Europa spoedig zou uitgroeien tot een supranationale autoriteit, iets wat waarschijnlijk ook gebeurd zou zijn als er geen sterke weerstand onder noord Europese landen was geweest. Toen de Raad van Europa niet werd wat sommige federalisten ervan verwacht hadden nam de kritiek op Europese Beweging dan ook toe. Volgens Monnet was de beweging maar een kleine politieke afleiding van de werkelijk belangrijke gebeurtenissen. Het was volgens hem zelfs een verzameling van politieke dromers die geen officiële macht had en haar eigen invloed overschatte.⁵¹

In de wetenschappelijke literatuur kan ook geen consensus bereikt worden over het succes van de beweging. Zo was de beweging, volgens de historicus Jean Marie Palayret, niet hiërarchisch genoeg. Omdat de afzonderlijke bewegingen te veel autonomie genoten kon de EB nooit een eensgezinde en sterke pressiegroep worden.⁵² Martin Dedman is ook sceptisch. Volgens hem wordt de invloed van de beweging overschat en is het ironisch dat het enige succes dat de Europese Beweging boekte de oprichting van de intergouvernementele en machteloze Raad van Europa was.⁵³

Het klopt dat de beweging er niet in slaagde om op korte termijn een Verenigde Staten van Europa te realiseren. Op andere gebieden was het echter wel succesvol. Zo was de EB nauw betrokken bij de oprichting van de Raad van Europa, ze onderhield dus aanvankelijk nauw contact met overheden over Europese integratie. Daarbij had de beweging grote invloed op de raadgevende assemblee van de Raad van Europa. Zo verzochtte de Britse *labour* politicus Denis Healy dat de discussies in de assemblee zich concentreerden rond onderwerpen en voorstellen die waren aangedragen door de EB en deze bij voorbaat al door de helft van het parlement werden gesteund. Hij ging zelfs zo ver door te stellen dat de assemblee een instrument in handen van de Europese Beweging was.⁵⁴ Daarnaast was de beweging succesvol in het enthousiasmeren van het publiek voor de Europese zaak. Uit referenda en opiniepeilingen bleek dat overgrote meerderheden van Europese bevolkingen in de jaren '50 het idee

⁵⁰ Hick, 'The European Movement', 319.

⁵¹ Ibidem, 320.

⁵² Palayret, 'il Movimento europeo', 177-178.

⁵³ M. Dedman, *The Origins and Development of the European Union 1945-2008. A History of European Integration* (Abingdon 2009, 2e editie) 25-27.

⁵⁴ Hick, 'The 'European Movement'', 410.

steunden om een federale Europese staat op te richten na campagnes van de EB of van haar nationale raden.⁵⁵

Historicus Alan Hick is positiever over het succes van de beweging. Volgens hem heeft de beweging het onderwerp supranationalisme stevig op de Europese politieke agenda gezet.⁵⁶ Hoewel de Engelsen en de Scandinaviërs de supranationale plannen afwezen, bracht de beweging het idee wel onder de aandacht van overheden en dwong het deze overheden om kleur te bekennen. In tegenstelling tot eerdergenoemde overheden, waren andere overheden na lobbywerk van de beweging wél bereid om soevereiniteit af te staan. Verder wijst Hick erop dat zonder het voorwerk van de EB en de oprichting van de Raad van Europa integratie nooit had kunnen plaatsvinden. Dit zegt hij namelijk over het belang van de assemblee, waarvan de oprichting voornamelijk te danken was aan de EB:

‘it [de assemblee] bridged the gap between nations previously at war, it broke the ice existing between France and Germany, it expressed as had never been done before a common identity and sense of purpose in Europe, and thereby boosted the psychological and moral breakthrough between peoples without which the present-day European Community – for all its faults – could not have been built. Indeed, had not this first unique step been taken over thirty years ago, the European Parliament of today, itching to establish its supranational political credentials, would have remained a pipedream. Herein, also, lies the historical relevance and current value of the immediate post-war European political campaign led by the European Movement.’⁵⁷

⁵⁵ NREB, *ontstaan, doel en werkwijze*, 42.

⁵⁶ Hick, ‘The ‘European Movement’’, 320.

⁵⁷ *Ibidem*, 320-321.

Hoofdstuk 3

De NREB

In dit hoofdstuk staat de NREB zelf centraal. Zoals we al hebben gezien had de beweging sterke wortels in ideeën over Europese eenwording uit de 19^e en uit het begin van de 20ste eeuw. Daarnaast kwam de beweging voort uit een proces waar pressiegroepen op nationaal niveau werden opgericht en op internationaal niveau gingen samenwerken. Qua structuur leek de beweging op de EB, maar hoe zag de NREB er verder uit? Wie waren er bijvoorbeeld lid en wat betekende dat voor de effectiviteit van de beweging? Welke verdere ideeën hield de NREB eropna en welke activiteiten ontplooiden het om Europese eenwording dichterbij te brengen? Het hoofdstuk zal worden afgesloten met een vergelijking tussen de NREB en zusterbewegingen.

Het ledenbestand

Eind jaren '40 had de NREB ongeveer 350 leden en was het naar eigen zeggen een afspiegeling 'van alle belangrijke aspecten van het maatschappelijk, politiek, economische en cultureel leven van ons land.'⁵⁸ De NREB claimde dus een groot gedeelte van de maatschappij te vertegenwoordigen om zo te laten zien dat haar idealen een breed draagvlak had. Het klopte dat de beweging een enorm divers ledenbestand had. Het ledenbestand bestond uit mensen die tijdens de oorlog geïnterneerd waren geweest of in het verzet hadden gezeten, politici van verschillende partijen, vertegenwoordigers van pro-Europese organisaties, journalisten, industriëlen, ambtenaren, geestelijken, geleerden, vakbondsleiders, economen en de adel. Ondanks dit diverse ledenbestand, was de beweging een eliteclub van vooraanstaanden uit de gehele maatschappij. Met nog geen 400 leden was de NREB allesbehalve een massabeweging. Dit was ook helemaal geen streven van de NREB, mensen konden alleen op voordracht van bestaande leden lid worden. Het ledenbestand voldeed aan de wensen van de EB. Die wilde namelijk dat de nationale raden bestonden uit vertegenwoordigers van nationale organisaties die zich met Europese eenwording bezighielden, maar ook uit leidende figuren uit democratische politieke partijen en uit het publieke leven.⁵⁹ Het idee was dat wanneer vooraanstaanden lid waren van de NREB, dezen voor een breed draagvlak onder de bevolking konden zorgen en zo druk uit konden oefenen op de overheid.

Het bedrijfsleven was goed vertegenwoordigd in de Nederlandse Raad van de Europese Beweging. Aangezien de Nederlandse markt relatief klein was bood integratie de mogelijkheid om de afzetmarkt

⁵⁸ NREB, *Opzet, doel en werkwijze* (Den Haag 1949).

⁵⁹ 'European Movement International Council: Organization of the European Movement 28 February 1949', in Hick, 'the European Movement', 381-384.

uit te breiden door producten te exporteren. Unilever, Shell, Philips, Hoogovens en AKU namen grotendeels de kosten voor de organisatie van het Congres van Den Haag (1948) voor hun rekening. Jaarlijks betaalden zij ook een bedrag van 20.000 gulden aan de NREB. Vanuit linkse kringen kwam er kritiek op deze financiering van het 'grootkapitaal'. Hierop besloten de multinationals hun bijdrage te verlagen, zij waren van mening dat Europese integratie een zaak van de gehele samenleving moest zijn.⁶⁰ Ondanks de verlaagde bijdrage van de multinationals werd de beweging grotendeels gefinancierd uit privaat geld. In 1950 bedroeg het jaarinkomen 103.000 gulden, maar liefst 98.000 daarvan was gedoneerd door het bedrijfsleven. In 1954 veranderde deze balans een beetje, vanaf toen werd 9.000 gulden uit de Rijksbegroting gereserveerd voor de NREB. De EB ontving dus niet alleen geld van informele actoren, maar ook van de overheid. Hoewel de multinationals zich naar eigen zeggen niet al te direct bemoeiden met de Nederlandse Raad, waren er wel veel vertegenwoordigers uit het zakenleven lid van de beweging.⁶¹ Zo zat de directeur van hoogovens, Bentz van den Berg, in het dagelijks bestuur evenals de industrieel Povel. De directeur van de Amsterdamse incassobank was penningmeester van de beweging en Jo Meijnen, oud-minister en toentertijd directeur van AKU was tijdelijk vicevoorzitter. Daarnaast leverde het bedrijfsleven tal van gewone leden.⁶² Het Nederlandse bedrijfsleven sponsorde de NREB dus voor het grootste gedeelte, tegelijkertijd betaalde het daarmee de bijdrage die de NREB aan de EB moest afstaan. Bovendien zaten zij ook in het bestuur van de Nederlandse tak, terwijl dat van de EB vooral uit politici bestond.

Politici en bewindslieden waren ook lid van de beweging. Vooral politici vormden een groot deel van de NREB. Eind 1949 waren 41 parlementariërs uit zowel de Eerste als Tweede Kamer lid van de organisatie. Dat betekent dat ruim één op de vier Kamerleden deel uitmaakte van de NREB. De PvdA was goed vertegenwoordigd met zestien parlementsleden. Ook de KVP kon met slechts één lid minder duidelijk invloed uitoefenen. De ARP kende vijf leden, terwijl de CHU en de VVD respectievelijk twee en drie Kamerleden in de vereniging hadden.⁶³ De PvdA en de KVP hadden ook parlementariërs die in het bestuur van de NREB zaten. Namens de katholieken is Piet Kerstens voorzitter geweest en voor de sociaaldemocraten hebben Roelof Kranenburg en Jan Berger een bestuursfunctie vertolkt.⁶⁴ Het enthousiasme voor integratie bleef echter niet beperkt tot politici die in de kamers zaten, ook regeringsleiders maakten deel uit van de NREB. In elk van de eerste acht kabinetten na de Tweede Wereldoorlog was ten minste één bestuurder lid.⁶⁵ Het kabinet Drees II had de meeste leden bij de NREB, maar liefst vijf ministers en één staatssecretaris waren lid. Oud-minister-president Schermerhorn werd lid toen de organisatie in '48 werd opgericht en Jan de Quay was zelfs lid tijdens zijn minister-presidentschap. Naast leden leverde de regering en het parlement ook een jaarlijkse subsidie aan de beweging. We zien hier dus dat het formele op zowel financieel gebied als op politiek

⁶⁰ I.J. Blanken, *Een industriële wereldfederatie*. Geschiedenis van Philips Electronics N.V. (Zaltbommel 2002) 234-247.

⁶¹ 'Raad van Europa moet meer bevoegdheden krijgen', *De Volkskrant* (30 april 1951).

⁶² Zo waren namens Unilever directeur P. Rijkens en economisch adviseur P. Kuin lid; Van het negenkoppige Philipsbestuur uit 1946 werden vijf personen lid: Frans Otten, Othon Loupart, Herman van Walsem, A.J. Guépin, Th. Tromp.

⁶³ Annemarie van Heerikhuizen, *Pioniers van een Verenigd Europa. Bovennationaal denken in het Nederlandse parlement (1946-1951)* (Amsterdam 1998) 41-42.

⁶⁴ NREB, *Doel, opzet en werkwijze* en NREB, *Doel, ontstaan en werkwijze*.

⁶⁵ De leden van de regering die voorkomen op de ledenlijst van de NREB waren, uit Schermerhorn-Drees: Wim Schermerhorn, Louis Beel, Hans Kolfschoten, Jo Meynen (voorzitter van NREB en ELES). Beel I: Louis Beel, Piet Witteman en Lambertus Neher. Drees-Van Schaik: Maan Sassen en Aat van Rhijn (staatssecretaris). Drees I: Guus Albregts en Aat van Rhijn (opnieuw als staatssecretaris). Drees II: Louis Beel, Jo van de Kieft, Leendert Donker, Ko Suurhoff, Jelle Zijlstra en Aat van Rhijn (staatssecretaris). Drees III: Ko Suurhoff, Henk Hofstra, Marga Klompé, Jelle Zijlstra en Aat van Rhijn (staatssecretaris). Quay: Jan de Quay, Sam Visser, Jelle Zijlstra en Marga Klompé.

gebied vermengd raakt met de informele NREB. Hoewel de overheidssubsidie slechts een kleine bijdrage leverde aan de begroting van de beweging, waren de vele parlementariërs en ministers – die formele besluiten konden nemen – van grote waarde voor de NREB. Het dragen van dubbele petten en de vermenging van het formele en informele was dus bij de NREB op dezelfde manier aanwezig als bij de Europese Beweging.

De verschillende levensovertuigingen waren redelijk goed vertegenwoordigd in de NREB. De katholieken hadden parlementariërs als leden en ook de katholieke NEI viel onder de NREB. Hetzelfde gold voor de socialisten, veel PvdA'ers waren lid, en de partij had binnen de NREB met de MSEUE een eigen organisatie. Hoewel de protestanten en liberalen geen eigen pro-Europese pressiegroepen hadden, hadden zij wel leden binnen de NREB. Grote afwezigen waren de communisten. Zij leverden geen leden, omdat ze dachten dat een (West-)Europese federatie zou leiden tot een vijandelijke houding ten opzichte van Oost-Europa.⁶⁶ Dominant binnen de beweging waren vooral de katholieken en socialisten, zij leverden veruit de meeste (bestuurs)leden. De protestanten waren minder dominant, maar hadden met van den Bruggen (CHU) en Siewert Bruins Slot (ARP) wél twee bestuursleden binnen de NREB. Dit in tegenstelling tot de liberalen, de VVD zat namelijk niet in het bestuur.

Het lidmaatschap van de liberale en protestantse partijen was zeker geen uitgemaakte zaak. Zo was de VVD lang slechts voorstander van intergouvernementele samenwerking, pas na de oprichting van de EGKS in 1951 ging de partij overstap en accepteerde het de oprichting van supranationale organen. De Christelijk Historische Unie zag weinig heil in Europese eenwording en binnen de ARP heerste verdeeldheid. Een groot gedeelte van de partijleden was bang dat soevereiniteitsoverdracht zou leiden tot een teloorgang van de rechtsstaat en dat het katholicisme in een verenigd Europa dominant zou worden ten opzichte van het protestantisme. De jongere generatie onder leiding van NREB-leden Hazenbosch en Zijlstra was echter een stuk enthousiaster over federalisatie en uiteindelijk slaagden zij erin om de partij aan hun kant te krijgen.⁶⁷ De CHU ging om op 11 maart 1950, toen verklaarde de protestantse partij haar belangstelling in het streven van de NREB en werden vooraanstaande partijleden lid. Hier was de NREB dus succesvol om politieke partijen voor de Europese gedachte te winnen. Dit voorbeeld laat zien dat de beweging een plek was waar ideeën verspreid werden en de elite nader tot elkaar gebracht kon worden.

Het lidmaatschap van liberale en protestantse partijen aan de supranationaal ingestelde NREB, waarvan de partijen ook standpunten overnamen, was bijzonder in Europa. Het universele wereldbeeld van katholieken en socialisten maakte het voor hen mogelijk om in supranationale termen over een politieke gemeenschap te denken. Vandaar ook dat de eerste supranationale samenwerking in Europa plaatsvond toen het 'Europa van de zes' geregeerd werd door zes katholieke regeringen.⁶⁸ Protestanten daarentegen, waren veel meer gewend om nationaal te denken en om het protestantisme te koppelen aan de staat en de natie. Een voorbeeld hiervan is de sterke link die er bestaat in het verhaal dat (protestantse) Nederlanders vertellen over de Opstand. In dit verhaal is het onafhankelijkheidsstreven in de Nederlanden onlosmakelijk verbonden met het geloof. In het protestantse Engeland en Scandinavië vreesde men, net zoals dat bij Nederlandse protestanten eerst het geval was, dat het katholicisme in een verenigd Europa dominant zou worden. In het zelfbeeld vielen natie en geloof samen, daarom was het opgeven van soevereiniteit voor hen onbespreekbaar. Deze landen bleven in de jaren '40 en '50 dan ook slechts voorstander van intergouvernementele

⁶⁶ 'Buitenlandse Zaken aan de Orde', *De Heerenveensche koerier* (26 februari 1948).

⁶⁷ De Bruin, *Elastisch Europa*, 177-180; A. Harryvan, en J. van der Harst (red.), *Verloren consensus. Europa in het Nederlandse parlementair-debat* (Amsterdam 2013) 34-38.

⁶⁸ B. Nelsen en J. Guth, *Religion and the Struggle for European Integration. Confessional Culture and the Limits of Integration* (Washington DC 2015).

samenwerking. De bekering van de liberale en protestantse partijen in Nederland voor de supranationale zaak week dan ook af van de noord Europese trend.

Opvattingen van de NREB

Uit artikel 2 van haar statuten blijkt wat de doelstelling van de NREB is:

“De Nederlandse Raad der Europese Beweging stelt zich ten doel, voortbouwende op de resoluties van het Congres van Europa, in Mei 1948 in 's-Gravenhage gehouden, en in overleg met het *“Comité Internal du Mouvement Européen”*, werkzaam te zijn voor het tot stand komen ener Federatie van Europese landen ter verzekering van de vrede en de veiligheid dier landen; ter handhaving van de vrijheden en rechten der Europese volken en van de bewoners dier landen, alsmede ter bevordering van de welvaart en sociale gerechtigheid voor allen in Europa.”

De formulering van de NREB sloot dus aan bij het congres van Den Haag en de EB. De NREB wilde zich inzetten voor ‘ener Federatie van Europese landen’. Hoe moest deze federatie er echter uit zien? En via welke manier moest deze bereikt worden? Via een geschreven constitutie, via integratie per sector of via organische groei?

Voor de NREB was, in navolging van de EB, het mensbeeld bepalend voor diens ideeën over politieke eenwording. Dit mensbeeld was voor beide bewegingen het personalisme. Het personalisme gaat ervan uit dat elke persoon een unieke persoonlijkheid heeft die alleen tot bloei kan komen in relatie met zijn directe omgeving en als lid van organische gemeenschappen. De staatsvorm die vooraanstaand lid van de NREB Hendrik Brugmans hier, in navolging van de Zwitser Dennis Rougemont, aan koppelde was het personalistische federalisme. In dit federalisme werd de mogelijkheid die de overheid had om het individu te onderdrukken ingeperkt. Dit werd bereikt door aan de ene kant soevereiniteit over te dragen aan een supranationale organisatie. Aan de andere kant werd hieraan voldaan door organische gemeenschappen een mate van autonomie te geven en het individu te beschermen via een rechtsstaat die gebaseerd was op de Mensenrechten. Het federalisme was zo gezien een middenweg tussen het collectivisme van het fascisme en communisme, en het doorgeschoten individualisme van het liberalisme.⁶⁹

Het federale Europa moest een democratie worden met een tweekamerstelsel. De eerste van de twee kamers noemde de beweging de Kamer der Volkeren, die als vertegenwoordiger van de Europese bevolking zou moeten dienen. Leden werden afgevaardigd aan de hand van de inwonersaantallen van de deelnemende landen. De andere kamer, die het Senaat werd genoemd, was gekopieerd naar Amerikaans model. Elk land zou evenveel vertegenwoordigers leveren voor deze kamer. Een belangrijke taak van het parlement zou erin liggen om de uitvoerende macht van de Europese organen te controleren. De beweging ervoer het als problematisch dat er nog geen Europese publieke sfeer bestond. De gedroomde Europese democratie zou niet kunnen functioneren zolang de volkeren nog nationaal redeneerden. De beweging was van mening dat de bevolking van de lidstaten geestelijk en

⁶⁹ Voor personalisme van Brugmans zie: Heerikhuizen, *Pioniers Verenigd Europa*, 44-54; Voor opvatting NREB zie het volgende citaat: ‘Wij allen geloven in een recht, onafhankelijk van de staat, tegelijk zijn grondslag en zijn grenzen bepalend en in de grondrechten ter bescherming van de menselijke persoonlijkheid. Voorts, dat de individu slechts in zijn verhouding tot zijn naasten en als lid van organische gemeenschappen kan bestaan en dat deze gemeenschappen dus voor hun terrein een grote mate van autonomie moeten genieten.’ in *Nieuw Europa* nr. 12 (1949).

cultureel opgevoed moest worden. Zonder deze opvoeding zou het onmogelijk zijn om tot een politieke gemeenschap te komen. Het individu zou het beste beschermd worden tegen een tirannieke overheid door middel van de vestiging van een sterke rechtsstaat die gebaseerd was op de Universele Mensenrechten.⁷⁰

Politieke integratie kon echter niet op zichzelf staan, maar moest verbonden zijn met economische en militaire integratie. De beweging streefde naar een economische unie met een eigen munt en een vrij verkeer van personen, goederen en geld. Dit zou de welvaart in Europa vergroten en zo de vrede en veiligheid handhaven. De creatie van één Europese markt zou het mogelijk maken om de kosten van een Europees leger te dragen.⁷¹ Een supranationaal leger op Europees niveau, zou de perfecte manier zijn om hernieuwde Duitse agressie in te dammen. Het was volgens de NREB immers onvermijdelijk dat Duitsland zich zou gaan herbewapenen. Toch zou een Europees leger niet geheel onafhankelijk zijn, het zou steunen op de hulp van de Amerikanen, daarom zou het eigenlijk een Atlantisch leger zijn.⁷² Hieruit blijkt weer het ideaal van Atlantische samenwerking met de stichting van een wereldfederatie als einddoel. De NREB wilde, net zoals de EB, dat er zo veel mogelijk landen lid zouden worden van de federatie. Dit moesten echter wel landen zijn met een democratie die de mensenrechten respecteerde. Daarom was op korte termijn aansluiting van de Iberische en Oost-Europese landen onwaarschijnlijk. De NREB koesterde in navolging van de EB geen wrok tegenover West-Duitsland, de bondsrepubliek mocht volwaardig lid van de federatie worden. Het probleem van de rigide intergouvernementele houding van de Engelsen en Scandinaviërs werd door de beweging als een probleem ervaren. De NREB wilde deze landen er graag bij hebben, maar vreesde dat het alvast het voortouw moest nemen met andere landen die wel bereid waren om supranationaal samen te werken.

Binnen de EB bestonden drie groepen met eigen opvattingen over hoe Europese samenwerking eruit moest zien. Dit waren de constitutioneel federalisten, de evolutionair federalisten en de functionele federalisten. Maar tot welk kamp behoorde de NREB nu? Tijdens de evolutionaire periode, toen Sandys nog voorzitter van de EB was, was de NREB weinig concreet over hoe de Europese federatie tot stand moest komen. Toch kan de opvatting van de NREB in de periode over de Raad van Europa meer licht werpen op het standpunt van de beweging. De beweging sprak zijn steun uit voor de Raad van Europa en lobbyde ook voor de totstandkoming ervan. Toch werden er ook kanttekeningen geplaatst. De Assemblée had nog te weinig bevoegdheden en mocht zich maar over weinig onderwerpen uitspreken. Het moest daarom als een startpunt worden gezien.⁷³ Parlementariërs die lid waren van de NREB spraken zich in vergelijkbare woorden uit in de Tweede Kamer. Zij wensten een federatief Europa, deze kon echter niet over een nacht ijs tot stand komen. Daarom mochten de verwachtingen over de Raad van Europa nog niet te hoog gespannen zijn, hoewel het uiteindelijk wel de bedoeling zou moeten zijn dat de nationale overheden soevereiniteit naar de raad zouden overdragen.⁷⁴ Met de verwachting dat de Raad van Europa een eerste stap was richting een federatie, sloot de NREB aan bij het standpunt van Sandys en de evolutionaire federalisten.

In de tweede periode van het constitutionele federalisme, dat tijdens het (mislukte) proces van de EDG dominant was, veranderde de NREB haar opvattingen. Ten tijde van de campagne voor de invoering van de EDG en EPG sloot de beweging aan bij de constitutionele federalisten. Er moesten namelijk een

⁷⁰ Regionaal Archief Nijmegen, Archief Zeepfabriek Dobbelman Nijmegen 1807-1998 (802), inv.nr. 121, Buitengewone Algemene Vergadering, 2 maart 1953.

⁷¹ Regionaal Archief Nijmegen, 'Buitengewone Algemene Vergadering'.

⁷² Broekhuizen, *Crisis in Europa*, 13-15.

⁷³ Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 202, 'Florance en Parijs', *Nieuw Europa* (14 juli 1949).

⁷⁴ Zie voor redevoeringen Klompé, Bruins Slot en Schmal: *Handelingen Tweede Kamer 1948-1949* (5 juli 1949).

Europese Politieke Gemeenschap, Economische Unie en Europese Defensie Gemeenschap komen. Deze nieuwe politieke structuur moest ontworpen worden door een Europese Grondwetgevende Vergadering. De beweging was dan ook blij toen de Nederlandse regering erkende dat er een Europese grondwet en een continentaal leger moesten komen.⁷⁵ Over het functionalisme, dat met de Schuman-declaratie in 1950 buiten de EB om het Europese toneel had betreden, was de EB gedeeltelijk enthousiast. Deze werd beschouwd als een tussenfase totdat de volledige federatie een feit was. De beweging was blij met de stichting van de EGKS en hoopte dat voor de landbouw, elektriciteit en transportsectoren gelijksoortige organisaties zouden worden opgetuigd. Toch werden er ook kanttekeningen geplaatst. De NREB was namelijk bang dat functionalistische integratie zou leiden tot een wildgroei van Hoge Autoriteiten, bovendien zou een Europees leger niet tot stand kunnen komen zonder een politiek gezag. In plaats van verschillende economische Hoge Autoriteiten, zou het beter zijn één minister van economische zaken te hebben.⁷⁶ In de periode dat het functionalisme de boventoon voerde binnen de EB ging de NREB mee in de nieuwe koers. De benoeming van functionalist Schuman tot voorzitter van de internationale raad werd als positief gezien. Tevens was de beweging blij dat de constitutionele federalist Spinelli uit de CIME was gestapt, die daarna een gematigdere koers ging varen en het functionalisme ook zou gaan omarmen.⁷⁷

Activiteiten NREB

Naar eigen zeggen probeerde de beweging op verschillende manieren bij te dragen aan de federalisering van Europa. Zij speelde een coördinerende rol voor al het werk dat door de NREB en andere Nederlandse pro-Europese organisaties werd verricht. De NREB verzamelde en verdeelde gelden onder zichzelf en de internationale organisatie van de Europese Beweging. Een andere taak die de NREB uitvoerde was het verrichten van onderzoek door deskundigen naar Europese vraagstukken. De beweging hield zich ten slotte ook bezig met voorlichting in de breedste zin van het woord. Dat het hierbij meer draaide om te overtuigen dan te informeren blijkt uit de doelstelling 'opvoeding [van de bevolking] tot Europees denken'. De beweging zag dus duidelijk een bevoogdende rol voor zichzelf weggelegd. Behalve de bevolking en de pers wilde de NREB ook politieke partijen, het parlement en de regering voorlichten, hierbij vervulde de beweging de rol van lobbyist.⁷⁸ De voorlichting had als doel om kennis over te dragen, ideeën te verspreiden en de politieke agenda te bepalen. De beweging wilde dus op informele wijze de publieke opinie voor zich winnen en het regeringsbeleid beïnvloeden.

Zonder steun van de bevolking zou het lastig worden om tot een federatie te komen. NREB'er en Kamerlid Schmal verwoordde het als volgt:

'Er zijn zelfs in ons land op het ogenblik nog mensen, die heus meer belangstellen in de inhoud van een jachtakte of visakte dan in de constitutie van het nieuwe Europa. Wanneer wij willen beginnen

⁷⁵ Regionaal Archief Nijmegen, Archief Zeepfabriek Dobbelman Nijmegen 1807-1998 (802), inv.nr. 121, 7e algemene vergadering, Zwolle 1952.

⁷⁶ Regionaal Archief Nijmegen, 'Buitengewone Algemene Vergadering'.

⁷⁷ Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 204, Vertrouwelijke brief van H. Nord aan Verkade en andere leden van de bestuursraad en politieke commissie van de NREB, 29 november 1956.

⁷⁸ NREB, *Opzet, doel en werkwijze* (Den Haag 1949).

bij het begin, dan zullen wij goed doen ons eerst te zetten tot krachtdadige bekering van genoemde lieden.⁷⁹

De NREB hoopte deze 'krachtige bekering' van de bevolking tot stand te brengen door het organiseren van diverse publiekscampagnes. Een voorbeeld van zo'n publiekscampagne was het Europees festival dat op augustus 1949 in Scheveningen werd georganiseerd om de eerste bijeenkomst van de Raad van Europa te vieren. Er waren luchtige activiteiten georganiseerd zoals een vuurwerkshow, kunstmanifestaties en een afsluitend bal. Andere activiteiten waren wat serieuzer van aard, zoals de toespraak van NREB'er Hendrik Brugmans tegenover een menigte op de boulevard.⁸⁰ Een tweede voorbeeld was de Europa-Week die in 1954 in Arnhem werd gehouden. Er werden lezingen en tal van andere activiteiten georganiseerd, zoals een vlaggenparade, excursies en een concert. De week werd afgesloten met een 'Bal des Nations'.⁸¹ Ook de jeugd werd betrokken bij de week door een opstelwedstrijd en jongerenconferentie te organiseren. Pijnlijk genoeg ging de week op dezelfde dag van start als dat het Franse parlement een stokje voor de EDG stak. De campagnes waren bedoeld om de Europese gedachte te verspreiden.

Dat de jeugd betrokken werd bij het Europese project blijkt niet alleen uit de bovengenoemde Europa-Week. Er werden ook andere activiteiten ondernomen, zoals de oprichting van een jongeren- en studentenafdeling van de Europese Beweging, de organisatie van studieweekenden en de stichting van het College van Europa. Het was de taak van deze internationale universiteit, waarvan Brugmans de eerste rector werd, om een nieuwe generatie Europeanen klaar te stomen. Initiatief tot de stichting werd genomen tijdens het congres van Den Haag door de culturele commissie. Ieder jaar mochten er 25 studenten aan het college studeren, zij waren gekozen op basis van nationaliteit en moesten in het bezit zijn van een universitair diploma. De studenten zouden vakken volgen over de staatkundige structuur van Europa, haar geschiedenis, haar cultuur en haar taak in de wereld. De NREB vertolkte de rol van poortwachter, zij selecteerde namelijk de twee Nederlandse studenten die jaarlijks colleges mochten volgen. Daarnaast verstreekte de beweging de studenten een studiebeurs.⁸² De beweging wilde door kennis over te dragen en ideeën te verspreiden de jeugd klaarstomen tot een nieuwe generatie Europeanen die vorm moest geven aan de integratie.

De meest opzienbarende publiekscampagne van de NREB was de organisatie van een tweetal proefreferenda in de gemeenten Bolsward en Delft in december 1952. De stemming had geen bindende werking en was slechts een opiniepeiling, toch werd de stemming georganiseerd alsof het een officiële verkiezing bedroeg. De vraag waarover gestemd kon worden luidde als volgt:

⁷⁹ *HTK 1951-1952* (16 november 1951) 452.

⁸⁰ 'Europees Festival in Scheveningen', *De Tijd* (27 juli 1949); 'Festival van Europese Federalisten', *De Volkskrant* (30 juli 1949); 'Europees Festival te Scheveningen', *Trouw* (29 juli 1949); 'Receptie en festival Europese Beweging', *Het Parool* (5 augustus 1949). Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 202, 'Europees festival in Scheveningen', *Nieuw Europa* (30 juli 1949).

⁸¹ 'Europa week te Arnhem', *Algemeen Handelsblad* (31 augustus 1954); 'Van Hier', *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* (4 september 1954).

⁸² NREB, *De Europese Beweging. Ontstaan, doel en werkwijze* (1954) 21-22; 'Op 20 September wordt te Brugge het college van Europa geopend', *Limburgsch dagblad* (16 september 1949); 'Studiebeurzen voor Europa-college', *De Tijd* (12 april 1957).

‘Meent U, dat de Europese volkeren bepaalde gemeenschappelijke belangen voortaan gezamenlijk dienen te behartigen, en wenst U daartoe een VERENIGD EUROPA onder een EUROPESE OVERHEID en met een DEMOCRATISCHE VERTEGENWOORDIGING, te omschrijven in een EUROPESE GRONDWET?’

Op deze vraag kon geantwoord worden met een ja of een nee.⁸³ Hoewel niet helder was welke belangen er precies op Europees niveau geregeld moesten worden, is het duidelijk dat er gestemd kon worden voor de oprichting van een Europese staat. Met name de NREB voerde een grote propagandacampagne in aanloop naar het referendum. Er werd veel visuele propaganda gemaakt, zo waren beide steden versierd met de groen-witte vlag van de Europese beweging. Deze vlaggen, die door de Amerikaanse ambassade aan de NREB waren geschonken, hingen uit bij zowel overheidsgebouwen als bij sommige huishoudens. Daarnaast hingen er spandoeken met teksten als: ‘Bolsward Europese Stad’ of ‘Eén Europa of geen Europa’. De NREB organiseerde tal van voorlichtingsdagen en -avonden waar staatslieden, professoren en ambtenaren pleitten voor een verenigd Europa. Vooraanstaande leden van de NREB, zoals Brugmans en de KVP-politica Marga Klompé, spraken op deze bijeenkomsten. Maar ook Amerikaanse en Franse propagandisten voor een federaal Europa deden hun zegje. De jongeren- en de studentenafdelingen van de beweging organiseerden bijeenkomsten voorafgaand aan de stemming. Alle Nederlandse kranten schonken aandacht aan de stemming en ook de internationale pers was uitgelopen om verslag te slaan van het referendum.⁸⁴

Op de campagne volgde een glasheldere uitslag. Het proefreferendum trok veel stemgerechtigden, de opkomstcijfers waren met 88% (Bolsward) en 75% (Delft) hoog. De stemming leverde een bijna unanieme uitslag op. Volgens het Centraal stembureau - dat voor vier vijfde uit NREB leden bestond - steunde maar liefst 93% van de Delftenaren en bijna 97% procent van de Bolswarders een Verenigd Europa met een eigen grondwet.⁸⁵ Het proefreferendum was niet uniek Nederlands, ook in België en Duitsland waren soortgelijke stemmingen georganiseerd door de Europese zusterorganisaties van de NREB. De Duitse steden Castrop-Rauzel en Breisach spraken zich in navolging van de twee Nederlandse steden bijna unaniem uit voor een verenigd Europa en ook de opkomstpercentages waren vergelijkbaar met Delft en Bolsward. Hoewel de steden Verviers en Roeselare in België wat minder enthousiast waren - het opkomstpercentage lag rond de 65 procent en het aantal ja-stemmers bedroeg 74 en 83 procent - was alsnog een overgrote meerderheid voorstander van Europese integratie.⁸⁶

Het referendum moet niet gezien worden als een volksraadpleging. Het was meer een manier om de bevolking warm te maken voor het Europese project. Het integratieproces was op dat moment

⁸³ NREB, *De Europese Beweging: ontstaan, doel en werkwijze* (1954 Den Haag) 39.

⁸⁴ ‘Bij kaarslicht werd Bolsward voorgelicht’, *Nieuwsblad van het Noorden* (17 december 1952); ‘Bolsward en Delft spreken zich uit over Verenigd Europa’, *Volkskrant* (6 december 1952); ‘Bolsward Europese stad’, *Volkskrant* (09 december 1952); ‘Delft en Bolsward heden naar stembus’, *Telegraaf* (17 december 1952); Delft en Bolsward naar stembus, *Telegraaf* (17 december 1952); ‘Delft en Bolsward stemden voor de Europese éénwording’, *Parool* (18 december 1952); ‘Delft en Bolsward stemmen voor verenigd Europa’, *De Tijd* (17 december 1952); ‘Delft en Bolsward ter stembus’, *De Tijd* (6 december 1952); ‘Het referendum te Delft en Bolsward’, *Heerenveensche koerier* (26 november 1952).

⁸⁵ ‘Bolsward en Delft voor Verenigd Europa’, *Trouw* (18 december 1952).

⁸⁶ NREB, *ontstaan, doel en werkwijze*, 42.

namelijk in een vergevorderd stadium terecht gekomen. Op 27 mei 1952 hadden de regeringsleiders van Frankrijk, West-Duitsland, Italië en de Benelux-landen het verdrag getekend om een Europese defensiegemeenschap op te richten. Alleen de nationale parlementen hoefden het verdrag nog te ratificeren. Tevens werden er plannen gemaakt om een supranationale politieke gemeenschap met een eigen grondwet op te richten. De verwachting was dus dat de stichting van een federaal Europa zeer nabij was. De regering wilde weten of deze plannen ook door de bevolking werden gedragen. De uitslag werd door de minister van Buitenlandse Zaken dan ook uitgelegd als een legitimatie van het Europese integratiebeleid dat de regering de afgelopen jaren had gevoerd.⁸⁷

Lobby bij Staten-Generaal en regering

De NREB wilde de Staten-Generaal en de Nederlandse regering overtuigen en tot handelen aanzetten op het gebied van Europese samenwerking. Vooral voor de Raad van Europa en het parlement van deze Raad heeft de beweging de nodige actie ondernomen.

Tijdens het congres van Den Haag van 1949 werd afgesproken om Europees samen te werken. Een jaar later werd in London het statuut van de Raad van Europa door de nationale regeringen ondertekend. De beweging heeft in die tussenperiode de Nederlandse regering en de Staten-Generaal getracht te beïnvloeden door advies uit te brengen en memoranda aan te bieden.⁸⁸ Toen het verdrag ter ratificatie werd behandeld in de Staten-Generaal stuurde de NREB de Kamerleden een brief. Hierin sprak de beweging haar steun uit voor de Raad van Europa, al had het ook de nodige op- en aanmerkingen.⁸⁹ Met de ratificatie van het verdrag door de Staten-Generaal kwam de lobby van de NREB tot een goed einde. De inzet van de NREB voor de stichting van de Raad van Europa kreeg erkenning. Tijdens de receptie van het festival in Scheveningen, dat werd georganiseerd om de eerste bijeenkomst van de Raad te vieren, nam het bestuur van de NREB gelukwensen in ontvangst.⁹⁰ Ook minister Stikker erkende de rol die de federalistische beweging had gespeeld en sprak zijn waardering daarvoor uit.⁹¹

Die waardering bleef niet alleen bij woorden. Parlementariërs en NREB-leden Marga Klompé en Willem Wendelaar pleitten er succesvol voor om leden van de Nederlandse Raad der Europese Beweging te belonen voor hun inzet door ze af te vaardigen in de Assemblée. Behalve om hun inzet verdienen NREB-leden, volgens Klompé, een positie in de raadgevende vergadering vanwege de belangrijke taak die ze verrichtten om het volk enthousiast te maken voor de eenwording. Bovendien was hun expertise onmisbaar. De Staten-Generaal zou er goed aan doen om ook NREB-leden af te vaardigen in de commissies die het comité van Ministers ondersteunden.⁹² De oproep van de Kamerleden was niet aan dovemans oren gericht, de twaalf Nederlandse parlementariërs, waaronder Klompé zelf, die zitting namen in de eerste vergadering waren allemaal lid van de Nederlandse Raad der Europese Beweging.⁹³

⁸⁷ 'Bolsward en Delft stemmen voor Verenigd Europa', *Nieuwsblad van het Noorden* (18 december 1952).

⁸⁸ NREB, *De Europese Beweging: ontstaan, doel en werkwijze* (1954) 17.

⁸⁹ Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 202, 'Onze mening!!', *Nieuw Europa* (14 juli 1949)..

⁹⁰ 'Receptie en festival Europese Beweging', *Het Parool* (5-augustus 1949).

⁹¹ *HTK 1948-1949* (6 juli 1949) 1638.

⁹² Voor Wendelaar zie: *HEK*, 1948-1949 (27 juni 1949) 762; Voor Klompé zie: *HTK 1948-1949* (5 juli 1949) 1681.

⁹³ De eerste Nederlandse leden van het Assemblée waren: Leo Beaufort, Jan Bruins Slot, Jaap Burger, Marinus van der Goes van Naters, Peter Adrian Kerstens, Jan van de Kieft, Margaretha Klompé, Hendrik Korthals, Willem Rip, Gerardus Ruygers, Jan Schmal, Petrus Serrarens.

Nadat de Raad van Europa tot stand was gekomen lobbyde de NREB ook voor de oprichting van andere Europese organen, met name voor de oprichting van de EPG maakte zij zich hard. Na de oprichting van de EGKS en de voorbereidingen voor de EDG (gemeenschappen waarvoor de Europese Beweging had gepleit) ontstond volgens de federalisten de noodzaak om een algemeen staatkundig gezag op te richten dat beide gemeenschappen in zich op zou nemen. De internationale tak van de Europese Beweging, en in navolging daarvan ook de NREB, vreesde dat Europa met de EGKS en de naderende EDG in handen zou vallen van ambtenaren en militairen, het was daarom noodzakelijk dat daartegenover een democratisch gekozen parlement werd gezet. De Europese Beweging stelde een actiecomité samen met personen uit zes landen die aandrong op de bijeenroeping van een vergadering die een bovennationaal staatkundig statuut zou ontwerpen die zou worden voorgelegd aan de nationale parlementen. De Internationale Raad der Europese beweging sprak de wens uit in het najaar van 1952 dat de parlementaire vergadering van de EGKS een Europees statuut zou ontwerpen, deze wens werd door de nationale regering overgenomen. De vergadering, waarin drie NREB-leden Nederland vertegenwoordigden, stelde een ontwerpverdrag op. Er werd onder andere gebruik gemaakt van studiedocumenten van een aantal juristen van de Europese Beweging. Vervolgens werd het ontwerpverdrag aangeboden aan de regeringen.⁹⁴ In het voorjaar van 1953 was de oprichting van een Europees leger en van een Europese staat dan ook erg dichtbij.

Het was de rol van de NREB om te zorgen dat Nederland de stichting van een Europese staat zou steunen. Het was om deze reden dat de beweging de proefreferenda in Delft en Bolsward had georganiseerd. Door het succes van deze referenda kon het claimen de steun van de bevolking te hebben. In de loop van 1952 overlegde de beweging met organisaties uit het maatschappelijk middenveld met de bedoeling om de plannen toe te lichten en te peilen hoe de organisaties over de plannen dachten. Daarna wilde de beweging dat 15.000 vooraanstaande Nederlanders, die konden worden gezien als representanten van de verschillende zuilen, hun steun uitspraken voor het bijeenroepen van bovengenoemde vergadering. Via het schrijven van brieven probeerde de beweging Tweede Kamerleden zover te krijgen om het ontwerpverdrag te steunen. Nadat de beweging de steun van de bevolking kon claimen zond het een resolutie aan beide kamers van de Staten-Generaal om het ontwerpverdrag van de EDG te ratificeren.⁹⁵ Hierin was de NREB succesvol, de Tweede Kamer en de Eerste Kamer ratificeerden het verdrag met overgrote meerderheid.⁹⁶

Bovengenoemde voorbeelden maken duidelijk dat in een periode waarin formele Europese instituties nog afwezig waren er een belangrijke rol lag weggelegd voor de NREB om als pressiegroep invloed uit te oefenen op het Nederlandse beleid ten aanzien van Europese integratie. De publieke opinie, die gewonnen was door de vele publiekscampagnes, kon gebruikt worden als pressiemiddel tegen de regering en het parlement. Het nauwe contact dat de NREB onderhield met beide instituten zorgde ervoor dat het onderwerp Europese integratie via informele weg op de politieke agenda terecht kwam. Bovendien had de beweging invloed op de manier waarop de machthebbers invulling aan dit idee gaven. Dat de beweging succesvol was blijkt uit het gegeven dat de regering initiatieven van de NREB en Europese-verdragen steunde.

⁹⁴ NREB, *De Europese Beweging. Ontstaan, doel en werkwijze* (1954) 22-23.

⁹⁵ 'Nederlandse Raad der Europese Beweging', *De Tijd* (3 juni 1953); 'Ned. Raad richt zich tot Tweede Kamer', *De Tijd* (30 april 1953); 'Overleg over Europese vergadering', *De Volkskrant* (3 september 1952); 'Resolutie Nederlandse Europese Beweging', *Limburgsch dagblad* (9 maart 1954).

⁹⁶ Op 23 juli 1953 stemden 75 Tweede Kamerleden voor en slechts 11 tegen, in de Eerste Kamer stemden 36 parlementariërs voor en 4 tegen op 20 januari 1954.

Conclusie

De lobby van de NREB in Nederland kan dus als succesvol worden beschouwd. Volgens de wens van de EB had de NREB een erg divers ledenbestand van vooraanstaande personen uit de gehele maatschappij. Aanvankelijk werd het initiatief genomen door de Katholieken en socialisten, maar de beweging slaagde erin om ook de protestanten en katholieken voor de Europese zaak te winnen. Parlementariërs en bewindslieden van bijna alle politieke kleuren sympathiseerden met de beweging, waardoor een groot deel van de NREB bestond uit leden die in hun dagelijks leven een formele functie vervulden. Uitzondering waren de communisten, zij zagen de droom van de NREB als 'de overheersing van Europa door de West-Duitse nazi's in opdracht van de Amerikaanse imperialisten'.⁹⁷ Het communisme was nooit echt een grote kracht in Nederland en daarom kon de NREB een breed draagvlak onder politici, ministers en de bevolking genereren. Vanwege deze brede steun waren de initiatieven van de beweging binnen de nationale grenzen succesvol. Het thema Europese integratie kwam op de politieke agenda terecht en voorstellen van de beweging kregen steun van zowel de bevolking als de politiek.

In het verzuilde Nederland bood het NREB-netwerk een mooie gelegenheid voor de elite om te socialiseren op nationaal niveau. Dit zorgde voor wederzijds begrip en de verspreiding van ideeën, zoals bleek toen de protestantse partijen zich ook gingen uitspreken voor supranationalisme. Behalve op nationaal niveau, bood de NREB de mogelijkheid om te socialiseren op Europees niveau. NREB leden werden voor hun werk beloond met posities binnen Europese organisaties zoals de assemblée van de Raad van Europa. Op deze plekken en op de internationale vergaderingen van de EB waar de NREB en andere pro-Europese Nederlandse organisaties aan mee deden, kon de Europese elite elkaar ontmoeten en van gedachte wisselen.

De Nederlandse Raad van de Europese Beweging volgde in allerlei opzichten de Europese Beweging. De NREB bestond, zoals de EB het graag zag, uit een verzameling vooraanstaanden uit de gehele maatschappij. Qua structuur leken de NREB en EB sterk op elkaar, praktisch dezelfde pro-Europese organisaties waren lid, met de uitzondering dat de nationale raden en de UEM geen lid waren van de NREB. Qua ideeën verschilden de Nederlandse en supranationale beweging nauwelijks. De NREB nam dezelfde ideeën over en deelde haar doelstelling met de EB. Daarnaast had de NREB geen rigide opvattingen over de te volgen weg naar Europese eenwording. Dit in tegenstelling bijvoorbeeld tot de Italiaanse CIME, die per sé via een constitutie tot een federatie wilde komen. De NREB was flexibel en was bereid om zich als een gehoorzame dochter aan te sluiten bij de koers die bij de EB werd gevaren. Zo lobbyde de NREB zowel voor de evolutionaire, de constitutionele en de functionele weg. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de NREB-campagnes die altijd in lijn met de EB lagen. De volgzaamheid van de NREB wekt de indruk dat de EB een strakke hiërarchische organisatie was die sterk bepaalde wat de nationale raden moesten doen. Wanneer we de gehoorzame dochter echter vergelijken met zusterbewegingen blijkt dit niet het geval. Hieruit wordt juist duidelijk dat de EB toestond dat de organisaties en nationale raden die onder haar gezag vielen politiek en ideologisch sterk autonoom bleven. Dat het zwakke internationale gezag en de grote autonomie van individuele bewegingen recalcitrante pubers kon voortbrengen blijkt uit een aantal voorbeelden.

Een eerste voorbeeld hiervan was de houding van de Franse Raad der Europese Beweging die, tegen het standpunt van de EB in, pleitte voor een Europese Defensiegemeenschap zonder een sterke supranationale politieke autoriteit. Deze houding zorgde er zelfs voor dat de EB de Franse raad ervan

⁹⁷ 'Bijna 12.000 Delftenaren stemden niet voor "Nieuwe Europa"', *De Waarheid* (18 december 1952).

verdacht cryptocommunisten te zijn die het hele verdrag wilden dwarsbomen.⁹⁸ Naast de afwijkende positie van de Franse raad was het duidelijk dat de houding van de nationale raden uit Engeland en de Scandinavische landen ernstig afweek van de internationale positie. De Engelse Raad der Europese Beweging nam standpunten in over economische integratie die in lijn lagen met de positionering van de Engelse regering, maar die haaks stonden op resoluties die waren aangenomen door de EB.⁹⁹ Hiermee ontstaat het beeld dat nationale raden eerder regeringsopvattingen verkondigden op het internationale niveau van de EB dan andersom.

Een tweede voorbeeld van een opstandige beweging met een sterke autonomie binnen de EB was de Italiaanse Raad der Europese Beweging (CIME of in het Italiaans: *il Consiglio italiano del Movimento europeo*). Deze beweging bestond uit 60 leden waarvan de helft afkomstig was uit het parlement, een kwart uit vooraanstaande burgers en een kwart uit leden van de idealistische MFE. Binnen de CIME voerde de MFE de boventoon. Dit leidde ertoe dat de CIME een uitgesproken voorstander was van een constitutionele Europese federatie. Met deze radicalere opvatting botste de CIME vaak met meer gematigde zusterbewegingen en de Europese Beweging zelf. Zo was Spinelli, de voorzitter van de MFE, niet blij met de EB. Volgens hem stond deze te veel onder invloed van de conservatieve Britten, Fransen en Scandinaviërs, die waarachtig federalisme in de weg stonden met hun vage ideeën over interstatelijke samenwerking, die de nationale soevereiniteit veiligstelde. Toen de plannen voor een supranationale Raad van Europa, die sterk was beïnvloed door de Italiaanse federalisten, werden verworpen door de Raad van Ministers was de teleurstelling binnen de CIME dan ook groot. Volgens de Italianen was de EB te veel onder invloed komen te staan van de Engelsen en de CIME ging dan ook tijdelijk niet meer naar internationale bijeenkomsten en stopte met het betalen van contributie aan de EB.¹⁰⁰ Dit staat in scherp contrast met de NREB die zich nooit negatief uitsprak over de EB of weigerde om contributie te betalen en om mee te doen aan internationale vergaderingen.

Het verschil tussen het internationale en nationale niveau van de Europese Beweging bleek ook uit de campagne voor *the federal union of Europe Pact* gedurende het jaar 1950. Deze publieke campagne, die in Duitsland, Frankrijk en Italië werd gehouden, was opgezet door de UEF met de intentie om een federaal pact te presenteren aan de Raad van Europa. Het pact bevatte een schematisch plan voor een federale constitutie. Europese burgers werd gevraagd een petitie te ondertekenen die nationale parlementen en de assemblee van de Raad van Europa vroeg om een federaal plan te ontwerpen om de Europese naties te verenigen en een democratisch gekozen Europese autoriteit op te richten. De EB stond onverschillig tegenover deze UEF-campagne. Het was daarom aan de landen zelf om er invulling aan te geven. In Nederland voerde de NREB géén campagne, terwijl de Italiaanse campagne juist onder leiding stond van de CIME. In Italië werd de campagne een groot succes met 500.000 burgers en 250 parlementariërs die de petitie steunden. Daarnaast spraken acht ministers, waaronder minister-president De Gasperi en minister van Buitenlandse Zaken Sforza, hun steun uit.¹⁰¹

⁹⁸ Palayret, 'Il Movimento europeo', 155-158.

⁹⁹ Ibidem, 15, 163-164.

¹⁰⁰ Caraffini, *Costruire l'Europa*, 45-48, 58-62.

¹⁰¹ Ibidem, 83-97.

Conclusie

Hoe verhiel de NREB zich tot de EB en haar zusterorganisaties?

De NREB werd aan het eind van de jaren '40 opgericht als Nederlandse dochterbeweging van de Europese Beweging met als doelstelling om 'werkzaam te zijn voor het tot stand komen ener federatie van Europese landen'. De beweging was allesbehalve een massapartij, maar was juist een select gezelschap afkomstig uit (bijna) alle belangrijke aspecten van de Nederlandse maatschappij. De beweging bood zo een mooie gelegenheid voor de verzuilde elite om dichter bij elkaar te komen. Iets dat bijvoorbeeld gebeurde toen de protestantse partijen 'bekeerd' werden tot het supranationalisme. Via studies en het organiseren van lezingen wilde zij kennis over Europese integratie verspreiden, helaas heeft dit aspect van de activiteiten die de NREB uitvoerde geen aandacht kunnen krijgen in deze scriptie. Waar wel aandacht voor is geweest zijn de publiekscampagnes en de druk die de beweging uitoefende op het parlement en de regering. Vanwege het diverse ledenbestand kon de beweging succesvol zijn in deze pogingen om via informele weg invloed uit te oefenen. Het genoot dan ook de steun van de bevolking, regering en parlement. De gevoerde campagnes zorgden ervoor dat de NREB het onderwerp Europese integratie op de politieke agenda kreeg. Daar bleef het niet bij want het parlement en de regering bleken telkens bereid om de lobby voor het oprichten van Europese instellingen - zoals de Raad van Europa en de EDG - te steunen en Europese verdragen te ondertekenen. Dus mede door de invloed van de NREB was Nederland bereid om supranationaal samen te werken op Europees niveau.

Hoe verhiel de NREB zich nu tot andere (supra)nationale pressiegroepen in de periode 1948-1957? De EB was net als de NREB succesvol in het bepalen van de politieke agenda. Hiervan is het door de voorloper van de EB georganiseerde Europese Congres van Den Haag een voorbeeld. Dit informele congres dwong formele actoren om standpunten in te nemen over Europese integratie en bood de mogelijkheid voor de internationale elite om te socialiseren. Daarnaast was de Europese Beweging zelf een informele en transnationale plek - met haar congressen en vergaderingen- waar de elite kon samenkomen en ideeën kon uitwisselen. De EB was echter niet in staat om op nationaal niveau overal succesvol te zijn. Ondanks een intensieve campagne van de beweging in Frankrijk, stemde het Franse parlement uiteindelijk tegen de EDG. Op internationaal niveau was de beweging iets succesvoller. Het stond aan de basis van de Europese Assemblée en had daar ook een zeer grote invloed op. De voorstellen die de Assemblée, op initiatief van de beweging, indiende voor meer soevereiniteit werden echter afgeschoten door de intergouvernementele Raad van Ministers. Een ware Europese federatie zat er in de jaren '40 en '50 dan ook nog niet in. De EB slaagde er dus niet in, in tegenstelling tot wat de NREB wél lukte op nationaal niveau, om iedereen op dezelfde pro-Europese lijn te krijgen. Vanuit constitutioneel oogpunt was de NREB dus onsuccesvol, er werd namelijk geen Europese Federatie gesticht in deze periode. Maar degene die een conservatieve blik hanteert en kijkt naar de langere termijn zal milder oordelen. De EB speelde namelijk een belangrijke rol in de nog zo prille beginfase van de Europese samenwerking die uiteindelijk zou leiden tot de oprichting van daadwerkelijk supranationale instituten.

De NREB stelde zich op als gehoorzame dochter. Zij was bereid om mee te werken met de EB en nam diens ideeën en strategieën over. De Nederlandse Raad volgde dezelfde campagnes als haar internationale moederbeweging. Dat de NREB zich volgzzaam opstelde was allesbehalve een Europese trend. Vanwege haar federale structuur bood de EB veel ruimte aan de bewegingen die onder haar vielen om er eigen ideeën op na te houden en autonoom actie te voeren. Hiervan werd bijvoorbeeld gretig gebruik gemaakt door de Italiaanse, Scandinavische, Engelse en Franse raden. Verder onderzoek naar de raden uit andere landen, zoals bijvoorbeeld Duitsland en België die meer in lijn met de NREB lijken te liggen, zou duidelijk kunnen maken of 'de volgzamen' of 'de eigengereiden' de overhand in de Europese Beweging hadden.

Reflectie op de wetenschappelijke literatuur

Het informele perspectief en *network studies* zoals die ontwikkeld is door politicologen en historici, biedt een bruikbare invalshoek om de NREB (en de EB) te bestuderen. Zoals is gebleken speelden zowel de NREB als de EB als informele actoren een rol in de eerste fase van de Europese integratie in de jaren '40 en '50. De *case study* uit deze scriptie onderbouwt de kritiek die historici op politicologen hebben dat informaliteit al een rol speelde voor de jaren '80 en dus geen nieuw fenomeen is. In een tijd dat er nog geen formele Europese instituties bestonden kon het wijdvertakte netwerk van de Europese beweging via informele kanalen proberen om overheden en parlementen te overtuigen. In veel gevallen was ze hier succesvol in, al ging uiteindelijk niet iedereen mee in het Europese enthousiasme. Toch hebben het informele perspectief en *network studies* ook hun beperkingen. Het aantal bewegingen dat lid was van de EB en de NREB was zo groot dat het volledige netwerk onmogelijk in kaart gebracht kon worden in deze scriptie. *Informal studies* wil het informele beschrijven, maar dingen die in de achterkamertjes worden besproken zijn lastig te achterhalen. Daarvoor zijn informele bronnen nodig van actoren die in deze achterkamertjes aanwezig waren en daar achteraf een constructie van maakten. Voorbeelden hiervan zijn (auto)biografieën, memoires en interviews. Het risico van deze bronnen is echter dat het geheugen van personen niet feilloos is en dat actoren hun eigen inbreng kunnen verfraaien.

Het transnationale perspectief, zoals dat bijvoorbeeld door Kaiser is gehanteerd om christelijke netwerken te bestuderen, blijkt vruchtbaar in het geval van de NREB. Vanuit nationaal perspectief had makkelijk de conclusie getrokken kunnen worden dat NREB, met haar diverse ledenbestand, typisch was voor het Nederland van de verzuiling. Alle ideologische bewegingen, op het communisme na, konden samen komen om over Europa te praten en daarmee had de NREB een typisch Nederlandse uitwerking van het poldermodel kunnen lijken. Hoewel de NREB inderdaad de mogelijkheid bood voor de Nederlandse elite om elkaar in een informele context te ontmoeten en onderlinge verschillen uit te praten, was het diverse ledenbestand zeker niet exclusief voor Nederland. De EB, en in ieder geval ook de CIME, hadden tevens leden die afkomstig waren uit bijna alle belangrijke sectoren en ideologieën van de maatschappij.

Dat het transnationale perspectief nuttig is blijkt ook uit andere voorbeelden. Zo waren ideeën over Europese eenwording afkomstig van internationale denkers uit de 19^e en 20ste eeuw. En was de beweging zelf het resultaat van de supranationale oprichting van de Europese Beweging. Bovendien bleef de NREB trouw aan de EB, het volgde diens doelstellingen en campagnes. Daarbij was de beweging bereid om zich aan te passen aan ontwikkelingen die zich op het Europese politieke toneel afspeelden.

Toch is de nationale context ook van belang om de Europese beweging beter te begrijpen. Aangezien in de overwegend protestantse landen uit het noorden van Europa minder enthousiasme voor Europese integratie was, was het lastig voor de Europese beweging om daar veel invloed uit te oefenen. De nationale raden werden samengesteld uit personen die uit die landen zelf kwamen. Het is dan ook lastig om een pro-supranationale raad samen te stellen als de vijver waaruit gevist moet worden voornamelijk intergouvernementeel is. Dit bleek bijvoorbeeld in Engeland. De Britse UEM van Sandys en Churchill was volgens de constitutionele federalisten al erg behoudend. In Engeland zelf was echter nog minder speelruimte. Het kostte de EB en de UEM enorm veel moeite om de *Labour*-regering überhaupt akkoord te laten gaan met de oprichting van de machteloze Raad van Europa. Voor de NREB was het daarentegen makkelijker om succesvol te zijn. De katholieken en socialisten in Nederland hadden immers de grootste politieke partijen en de meeste aanhangers, waardoor Nederland 'supranationaler' georiënteerd was dan de Noord-Europese landen.

Ondanks dat de NREB en ook de EB geen officiële besluiten konden nemen voelt het toch een beetje kunstmatig om de bewegingen als puur informele actoren te zien. Een groot gedeelte van de leden waren namelijk parlementariërs en bewindslieden. Zo zat er bijvoorbeeld altijd een minister in de NREB. Of wat te denken van de internationale raad, waar politieke zwaargewichten zoals Spaak en Schuman belangrijke posities innamen. Een groot deel van het ledenbestand had een dubbele pet op en kon buiten de informele settingen van de EB en de NREB om bindende besluiten nemen. In beide bewegingen vond dus een vermenging van het formele en het informele plaats. Het is daarom niet altijd duidelijk namens wie of wat er werd gesproken. Zo was Paul-Henri Spaak tijdens zijn laatste jaar als voorzitter van de EB ook Minister van Buitenlandse Zaken van België. Betekende dit dan ook dat de EB op dat moment gezien moest worden als instrument van de Belgische regering?

Deze scriptie is afgestapt van de aanpak van de 'Klassieke school'. Deze school richt zich met name op ministers en belangrijke personen die de eerste stappen in het Europese integratieproces hebben gezet. In plaats daarvan heeft deze scriptie zich gericht op de rol van pressiegroepen als informele actoren. Het ledenbestand en met name het voorzitterschap van deze groepen maken echter duidelijk dat er bij de bestudering van de Europese integratie niet om de zogenaamde *founding fathers* heen gegaan kan worden. De ervevoorzitters (Churchill, Blum, De Gasperi en Spaak), voorzitters (Sandys, Spaak, Schuman) en andere leden (Spinelli en van Zeeland) van de Europese Beweging hebben namelijk allemaal een belangrijke rol gespeeld in het Europese project. In vervolgonderzoek zouden *informal studies* en de 'Klassieke school' meer met elkaar vermengd kunnen worden. De bestudering van biografieën en persoonlijke archieven zou duidelijk kunnen maken hoe de 'grote mannen' over de NREB (en EB) dachten. Dit zou meer opheldering kunnen geven over de verhouding tussen het formele en informele in de geschiedenis van de Europese integratie.

Bibliografie

Geraadpleegde literatuur

Aybet, G., *The Dynamics of European Security Cooperation, 1945-91* (Londen 1997).

Blanken, I.J., *Een industriële wereldfederatie. Geschiedenis van Philips Electronics N.V.* (Zaltbommel 2002).

Bruin, R. de, *Elastisch Europa. De integratie van Europa en de Nederlandse politiek, 1945-1968* (Amsterdam 2014).

Bruin, R. de, 'Gelovige ambachtslieden, bezig met een nuchter handwerk. De Nederlandse identificatie met Europese integratie in de jaren vijftig.', *Tijdschrift voor geschiedenis* 130:1 (2017) 47-64.

Caraffini, P., *Costruire l'Europa dal basso. Il ruolo del Consiglio italiano del Movimento europeo (1948-1985)* (De constructie van Europa van onderaf. De rol van de Italiaanse Raad van de Europese Beweging; Bologna 2008).

Dedman, M., *The Origins and Development of the European Union 1945-2008. A History of European Integration* (Abingdon 2009, 2e editie).

Gijswijt, T., 'Informal Governance and the Rome Treaties', in: Christiansen, Thomas en Christine Neuhold (red.), *International Handbook on Informal Governance* (Cheltenham/Northampton 2012), 412-430.

Harryvan, A.G., 'De historiografie van de Europese integratie, 1945-1985', in: W.A.F. Camphuis en C.G.J. Wildeboer Schut (red.) *Europese eenwording in historisch perspectief. Factoren van integratie en desintegratie* (Zaltbommel 1991) 22-45.

Harryvan, A.G., J. van der Harst en S. van Voorst (red.), *Voor Nederland en Europa. Politici en ambtenaren over het Nederlandse Europabeleid en de Europese integratie, 1945-1975* (Den Haag 1999).

Harryvan, A.G. en J. van der Harst (red.), *Verloren consensus. Europa in het Nederlandse parlementair-debat* (Amsterdam 2013).

Heerikhuizen, A. van, *Pioniers van een Verenigd Europa. Bovennationaal denken in het Nederlandse parlement (1946-1951)* (Amsterdam 1998).

Heumen, L., en M. Ross (red.), *The Informal Construction of Europe* (Padstow 2019).

Hick, A., 'The European Movement', in: W. Lipgens en W. Loth (red.), *The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945-1950. Documents on the History of European Integration* (Berlijn 1980) 319-435.

Kaiser, W., B. Leucht en M. Gehler (red.), *Transnational Networks in Regional Integration. Governing Europe 1945-1983* (London 2010).

Kaiser, W., 'Informal Politics and the Creation of the European Community: Christian Democratic Networks in the Economic Integration of Europe', in: W. Kaiser, B. Leucht en M. Gehler (red.), *Transnational Networks in Regional Integration. Governing Europe 1945-1983* (London 2010), 85-107.

Kaiser, W., en A. Varsori (red.), *European Union History. Themes and Debates* (London 2010).

Keizer, M. de, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel. Een elite-beraad in oorlogstijd* (Alphen aan den Rijn 1979).

Lipgens, W., *The formation of the European Unity Movement. A history of European integration. 1945-47* (Oxford 1982).

Lipgens, W., *Sources for the History of European Integration (1945-1955). A guide to archives in the countries of the community* (Brussel 1982).

Lipgens, W. (red.), *Continental Plans for European Union 1939-1945. Documents on the History of European Integration* (Berlijn 1985) 661-666.

Lipgens, W., en W. Loth (red.), *The Struggle for European Union by Political Parties and Pressure Groups in Western European Countries 1945-1950. Documents on the History of European Integration* (Berlijn 1990).

Lipgens, W., en W. Loth (red.), *Transnational Organizations of Political Parties and Pressure Groups in the Struggle for European Union 1945-1950. Documents on the History of European Integration* (Berlijn 1991).

Meurs, W. van, e.a., *Europa in alle staten. Zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Nijmegen 2013).

Nelsen, B., en J. Guth, *Religion and the Struggle for European Integration. Confessional Culture and the Limits of Integration* (Washington DC 2015).

Palayret, J., 'Il Movimento europeo (De Europese Beweging)', in: S. Pistone (red.) *I movimenti per l'unità europea 1954-1969* (Europese eenheidsbewegingen; Pavia 1996), 151-178.

Pasquinucci, D., 'Between Political Commitment and Academic Research: Federalist Perspectives', in: Wolfram Kaiser en Antonio Varsori (red.), *European Union History. Themes and Debates* (Londen 2010), 66-84.

Piattoni, S., 'Multi-level Governance: a Historical and Conceptual Analysis', *European Integration* 31:2 (2009) 163-180.

Pistone, S. (red.), *I movimenti per l'unità europea 1945-1954* (Europese eenheidsbewegingen; Milaan 1992).

Pistone, S. (red.), *I movimenti per l'unità europea 1954-1969* (Europese eenheidsbewegingen; Pavia 1996).

Roos, M., en C. Neuhold, "Studying the informal in European integration", in: L. Heumen en M. Ross (red.), *The Informal Construction of Europe* (Padstow 2019) 20-39.

Varsori, A., 'Il congresso dell'Europa dell'Aja (7-10 Maggio 1948) (Het congress van den Haag (7-10 maart 1948)', in: S. Pistone (red.), *I movimenti per l'unità europea 1945-1954* (Europese eenheidsbewegingen; Milaan 1992), 311-341.

Zurcher, A., *The Struggle to Unite Europe 1940-1958* (New York 1958).

Geraadpleegde Bronnen

Kamerstukken

HEK, 1948-1949 (27 juni 1949).

HEK 1952-1953 (3 maart 1953).

HTK 1948-1949 (5 juli 1949).

HTK 1948-1949 (6 juli 1949).

HTK 1951-1952 (16 november 1951).

HTK, 1952-1953 (9 december 1952).

HTK (1952-1953 (28 april 1953).

HTK 1952-1953 (29 april 1953).

HTK, 1953-1954 (4 maart 1954).

Krantenartikelen

'Bijna 12.000 Delftenaren stemden niet voor "Nieuwe Europa"', *De Waarheid* (18 december 1952).

'Bolsward en Delft stemmen voor Verenigd Europa', *Nieuwsblad van het Noorden* (18 december 1952).

'Bolsward en Delft voor Verenigd Europa', *Trouw* (18 december 1952).

'Buitenlandse Zaken aan de Orde', *De Heerenveensche koerier* (26 februari 1948).

'Europees Festival in Scheveningen', *De Tijd* (27 juli 1949).

'Europees Festival te Scheveningen', *Trouw* (29 juli 1949).

'Europa week te Arnhem', *Algemeen Handelsblad* (31 augustus 1954).

'Festival van Europese Federalisten', *De Volkskrant* (30 juli 1949).

'Nederlandse Raad der Europese Beweging', *De Tijd* (3 juni 1953).

'Op 20 September wordt te Brugge het college van Europa geopend', *Limburgsch dagblad* (16 september 1949).

'Overleg over Europese vergadering', *De Volkskrant* (3 september 1952).

'Raad van Europa moet meer bevoegdheden krijgen', *De Volkskrant* (30 april 1951).

'Receptie en festival Europese Beweging', *Het Parool* (5 augustus 1949).

'Resolutie Nederlandse Europese Beweging', *Limburgsch dagblad* (9 maart 1954).

'Studiebeurzen voor Europa-college', *De Tijd* (12 april 1957).

'Van Hier', *Het vrije volk: democratisch-socialistisch dagblad* 4 september 1954.

Bronnen NREB

Brijnen van Houten, P., *Europa onderweg. Een overzicht, een commentaar en enkele gegevens* (Den Haag 1953).

Broekhuizen, J.C. van, *Crisis in Europa* (Den Haag 1951).

De Europese Beweging. Ontstaan, doel en werkwijze (Den Haag 1954, 6^e geheel herziene druk).

De Europese Beweging. Ontstaan, doel en werkwijze (Den Haag 1950, 2^e druk).

Nederlandse raad der Europese Beweging. Opzet, doel en werkwijze (Den Haag 1949).

Regionaal Archief Nijmegen, Archief Zeepfabriek Dobbelman Nijmegen 1807-1998 (802), inv.nr. 121, 7^e algemene vergadering, Zwolle 1952.

Regionaal Archief Nijmegen, Archief Zeepfabriek Dobbelman Nijmegen 1807-1998 (802), inv.nr. 121, Buitengewone Algemene Vergadering, 2 maart 1953.

Regionaal Archief Nijmegen, Archief Zeepfabriek Dobbelman Nijmegen 1807-1998 (802), inv.nr. 121, Resolutie van de Nederlandse Raad der Europese Beweging, 6 maart 1954.

Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 202, 'Florance en Parijs', *Nieuw Europa* (14 juli 1949).

Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 202, 'Europees festival in Scheveningen', *Nieuw Europa* (30 juli 1949).

Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 202, 'Onze mening!!', *Nieuw Europa* (14 juli 1949).

Gelders Archief, Archief W. Verkade (0678), inv.nr. 204, Vertrouwelijke brief van H. Nord aan Verkade en andere leden van de bestuursraad en politieke commissie van de NREB, 29 november 1956.